

P. mester.

(Adalékok az Anonymus-kérdéshez.)

Írta: JAKUBOVICH EMIL.

Nincs még egy középkori történeti kútfontk, melynek oly gazdag hazai és külföldi irodalma volna, mint Béla király Névtelen Jegyzője „*Gesta Hungarorum*”-ának. Azóta, hogy szövegét BÉL MÁTYÁS előszavával SCHWANDTNER JÁNOS GYÖRGY „*Scriptores Kerum Hungaricarum*”-a I-ső (2°) kötetében 1746-ban először kiadta, immár húsz híján kétszáz esztendeje, néha hevesen, majd ellangyulva, de úgyszólván megszakítás nélkül folyik a vita a magyarság történetének kétségtelenül legfontosabb, világtörténelmi kihatású két momentuma, a bevándorlás és honfoglalás ezen legbeszédesebb, kerek, színes, művészies, racionális leírásának kora, hitelessége, forrásai és titokzatos szerzőjének kiléte felett. Két évszázad legnevesebb magyar tudósainak irodalmi harcába – nem sok megértéssel és jóakarattal s elfogultság nélkül mondhatjuk, még kevesebb pozitív eredménnyel – beleelegyedett számos német, osztrák, erdélyi szász, cseh, lengyel, orosz, horvát és oláh történetíró is. A meg-megújuló vita során alig maradt a huszonnégy levélnyi mű egyetlen sora, egyetlen adata is megtárgyalatlan s bár tagadhatatlan, hogy a hozzászóló régebbi történetírók is koruk színvonalán álló képzettséggel s kritikai készséggel számos részletkérdésre fényt derítettek, korára nézve csak a legutóbbi évtizedekben kezd egységes nézet kialakulni, mely szerény véleményem szerint a nyelvtörténet szemüvegén nézve még némileg módosulni fog. Hitelességének, forrásértékének megítélésében is eljutottunk már a józan középútra. Nem tartjuk a honfoglalás hiteles leírásának, mint a romantikus kor magyar történetírói, de a túlzott gyanú is kezd már enyhülni, mely főképp a német írók hatása alatt koronkint minden, egyebűn is ismeretlen, adatát kísérté. A legújabb kutatások, mondhatni, véglegesen tisztázták szerzőjének iskolázottságát, tudományos módszerét, „Cestó”-jának műfaját, hazai és külföldi forrásaihoz való viszonyát s az ősmondákon, nemzeti hagyományokon alapuló részleteinek értékét is. Örvedetes és a kérdés megfajtése érdekében mindenesetre nagy kihatást ígérő jelenség, hogy nyelvészeink figyelme is mindjobban feléje fordul, kezdik már értékelni magyar, szláv, bolgár s török személy-, hely- s közneveinek, ortografiájának nagy nyelvtörténeti becsét s korhatározó fontosságát. Béla király jegyzőjének kiléte azonban számtalan találgatás után, mindeztideig ismeretlen, titokzatos személye ma csak úgy, mint 1692-ben *Anonymus, Névtelen*.¹

¹ *Anonymus-nak* először NESSEL DÁNIEL nevezi 1692 ben Bécsben megjelent „*Sciagraphia*”-ja 29. 1.: „Anonymi quidem, sed Regis Belae Notarij Historia Hungarica de VII. Primis Hungariae Ducibus.” Kiadását is ő vette tervbe. A magyar irodalomban legelsőben CZVITTINGER DÁVID nevezi így „*Specimen Hungariae Literatae, Francofurti et Lipsiae, 1711*” c. munkájához csatolt „*Bibliotheca scriptorum, qui extant de rebus Hungaricis*” 50. 1.

Sajnálatos elnézés folytán e kérdés megfejtését, mely a régebbi írók vitájának egyik főprobléniája volt, az utóbbi évtizedekben szavának súlyával éppen az a nagynevű palaeographusunk és diplomatikusunk akasztotta meg, kinek a legtökéletesebb Anonymus-kiadást köszönhetjük. Tanítványi hálával, mesterem e tévedését óhajtom jóvátenni, midőn az évszázados Anonymus-kérdés e részletének mindezideig ingadozó sárt pontját igyekszem tanulmányomban a további kutatások számára szilárd alapra helyezni.

A sarkpont Anonymus „*Gestá*”-jának két kezdőszava: „*Pdictus magister*”, a megfejtés kulcsa az első szó palaeographiaailag helyes olvasása s az elolvasott szónak diplomatikai adatokkal igazolt, helyes philologicus értelmezése. A száználcvan éves vita egész kis könyvtárra terjedő irodalmában számtalan hamis vélemény, hypothesis és hibás magyarázat merült fel a kérdés megoldására döntő jelentőségű első szó olvasására és értelmének megfejtésére. A vita folyamán hitelre talált és köztudatba átment hamis nézetekre, bár felsorolásuk kissé hosszas, kénytelenek vagyunk kitérni, hogy megcáfolásukkal a helyes olvasást és valódi értelmet megállapíthassuk.

SCHWANDTNER említett 1746. évi első (2°, Bécs), 1765. évi második (8°, Nagyszombat) és 1766. évi harmadik (4°, Bécs) kiadása, úgyszintén ezek szövegét követő négy (az 1747. évi kassai, 1747. évi kolozsvári címlap-kiadás, 1765. és 66. évi *Calendarium Tynaviense*-ben megjelent és az 1772. évi kassai) lenyomat¹ Anonymus kezdő szavait „*Praedidus magister*”-nek olvassa. BÉL MÁTYÁS-nak a három SCHWANDTNER-féle kiadás elé nyomtatott Praefatiója adja az első magyarázatot ez olvasáshoz. Eszerint a mű IV. Béla-kori s másolatban maradt fenn. A szerzőnek és N. barátjának neve, kinek művét ajánlotta, az eredeti kódex címlapjának frontjára a római levelek ünnepélyes salutatioja: „*M(arcus) T(ullius) C(icero) – Bruto S(alutem)*”² mintájára volt kiírva. A lusta s hanyag másoló, a ma meglévő bécsi kódex írója azonban e szavakat elhagyta s megfosztott bennünket annak lehetőségétől, hogy e neveket valaha is megfejtessük, mert a mű következő lapon kezdődő Prológusának élén álló „*Praedidus*” szó a szerző teljesen kiírt, de a másolatban elhagyott nevére mutat csak előre.² A nagy tudású BÉL erőszakolt magyarázata húsz éven át hitelre talált, a következő kiadások változatlanul lenyomatták Anonymus így olvasott kezdőszavát.

Az első, ki ezen olvasás és magyarázat helyességét 1766-ban kétségbe vonta, sőt kemény szavakkal megtámadta, KOLLÁR ÁDÁM, a bécsi udvari könyvtár besztercebányai származású custos primarius-a volt. Az ambrasi várból 1665-ben Bécsbe került Anonymus-kódexünk első említőjének, PETRUS LAMBECIUS-nak³ az udvari könyvtárról irt kommentárjait kiadva, hozzá irt Supplementumában „*turpis error*”-nak minősíti SCHWANDTNER „*Praedidus magister*” olvasását s BÉL magyarázatát „*nam audor studio modestiae magistrum se magis did, quam esse scripsit, qui titulus in scolis Arabicis et olim et nunc perhonorificus et inde domum relatus nostra etiam memoria, praesertim Protonotarium axiomata ornat*”.⁴

¹ SEBESTYÉN GYULA, Ki volt Anonymus? I. k. XL-XLI. és 3.; Magyar Honf. Kútfoi 358. 1-7.

² SCHWANDTNER, *Scriptores*, 1746. 2° I. Praefatio VIII.

³ *Diarium Sacri Itineris Cellensis*, Vindobonae, 1666. Additamentum II. 267.

⁴ ADAME FRANCISCI KOLLARII ad PETRI LAMBECHII *Commentarium de Aug: Bibliotheca Librum Primum Supplementa*, Vindobonae, 1766. I. 686-87. hasáb.

Betű szerint ide iktattuk KOLLÁR nagy tudásra valló magyarázatát, mert annak első része, t. i. hogy a szerző csak *szerénykedésből* nem nevezi magát mesternek, hanem „*mesternek nevezett P.*”-nek, – mint alább látni fogjuk – egyetlen helyes magyarázata Anonymus kezdőszavainak. Másfél század alatt rengeteg tinta elfolyt hibás találgatások igazolására, jeles tudósok egész köteteket írtak Anonymus kilétéről egy betű hibás olvasása alapján. Mások elfogadták a helyes „*P. dictus magister*” olvasást, de nem értették meg a hazai középkori latinságban szokatlan, szinte példátlan szerkezetet s való értelmét teljesen félremagyarázták, míg végre 1906-ban néhány magyarországi oklevél analog adata alapján ERDÉLYI LÁSZLÓ találta el újra a „*dictus*” helyes értelmét.¹

KOLLÁR magyarázatának második részét, mely szerint az így alkalmazott *magister* címet (illetve talán annak arab megfelelőjét) az arab iskolákból hozták haza első külföldre került tanulóink – nem ismerve az arab főiskolák grádusait végzett tanulók címeinek nomenklaturáját – fenntartással kell fogadnunk. Nálunk az első *magister* Guden 1079-1082 körül kelt adománylevelében szerepel: „*Gerardus magister.*”² Úgy ez, mint a Szt. Gellért-legenda néhány *magistère*³ még nem főiskolai címként viseli e titulust. Alább látni fogjuk, hogy a Névtelen Jegyző mint tényleges főiskolai címet a legnagyobb valószínűséggel a még egyetemmel nem szervezkedett párisi egyházi iskolák valamelyikéről hozta haza.⁴ Ennek tudatában, inkább csak KOLLÁR nagy ismereteinek megvilágosítására említem fel az előtte bizonyára még ismeretlen adatot, hogy az első magyar magisterek egyike, *magister Thaddaeus Ungarns* 1175-ben tényleg a „*doctrina Arabum*” székhelyén, az időben a keresztény-platonikus és arab-aristotelikus tudomány központján, a Parisnál is többre becsült Toledóban tanult s ott revidálta, vagy talán görögből vagy latinból arabra fordította PTOLEMAEUS *Μεγάλη οννταζις-na.*⁵

KOLLÁR volt tehát az első, ki felismerte Anonymus kezdő *P.* betűjében a szerző nevét rejtő siglát. A siglából a szerző nevének megfejtését is megkísérelte, megnyitván ezzel azon tudósok és nemtudósok légiónyi sorozatát, kik miután I. Béla egyetlen, töredékes szövegben fennmaradt szegszárdi oklevelében (1061) nincs nótárius említve, II-IV. Béla koráig gyanúba vettek minden *Péter, Pál* és *Pous* nevű királyi jegyzőt, alkancellárt és kancellárt, egész sereg prépostot, püspököt és érseket s ki-ki saját érveivel igyekezett bizonyítani, hogy jelöltje személyében megtalálta II., III. vagy IV. Béla király történetíró jegyzőjét.⁶ Látni fogjuk, hogy kiinduló pontjuk helyes volt, de kellő oklevélpublikációk, a hazai forrásanyag és külföldi analógiák ismerete és régi történettudásaink

¹ A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akadémiai Értekezések a tört. tud. köréből XXI.3. 1906. 5. 1. 1. jegyz.

² FEJÉRPATAKY: Oklevelek II. István korából. 8. 1.

³ ENDLICHER, Monumenta Arpadiana 211., 213., 219.

⁴ V. ö. HAJNAL ISTVÁN, Írástörténet, 1921. 77-83., SEBESTYÉN i. m. II. 73., 87-93.

⁵ Kézirata Firenzében. Irodalomtört. Közlemények VIII. 1898. 139-145. – FINÁCZY, A középkori nevelés tört. 295.

⁶ Más névről a *P.* sigla alapján nem esett, de nem is igen eshetett volna szó; *Pancratius, Paternus, Patricius, Paschasius, Paschalis, Peregrinus, Primogenitus, Pontius, Prodanus, Procopius* stb. nevek előfordulnak ugyan középkori onomatológiánkban, de ily nevű kancelláriai alkalmazottakat nem ismerünk. A IV. Béla, felesége Mária és V. István kancelláriájában szereplő Túrje nemzetségbeli *Philippust*, a későbbi esztergomi érseket, senki sem hozta szóba, kései koránál fogva ma sem jöhet számításba.

jórészének hiányos művelődés-, társadalom- és nyelvtörténeti, diplomatikai és palaeographiai felkészültsége híján a kérdés a meddő találgatások özönébe fulladt.

Mindjárt maga KOLLÁR is nagyot hibázott, midőn a helyes alaptól kiindulva, merő ötletből egy *Péter* nevű aradi prépostban, ki szerinte IV. Béla alkancellárja lett volna, kereste a „*Gesta*” íróját. Már PRAY GYÖRGY felvilágosította, hogy IV. Bélának sohasem volt Péter nevű alkancellárja, hanem igenis V. István ifjabb királynak (1266-1270) s később erdélyi püspök lett.¹

KOLLÁR későbbi műveiben még kétszer változtatott nézetet, utoljára az „*Amoenitates*”-ben (1783) III. Béla korához pártolt.

A XVIII. század legélesebb eszű magyar történétírója, PRAY GYÖRGY 1774-ben, az imént jegyzetben említett „*Dissertationes Hist. Criticae*”-ben (70-71. l.) fejt ki a kezén számtalanszor megfordult kódex kezdőszaváról kialakult véleményét. Az initiales P. betűben siglát lát, bár nincs utána pont s a következő betűk hézag nélkül tapadnak hozzá, de rövidítő jel sincs fölötte, pedig ezt a kódex írója következetesen használja. Nincs hát jogosultsága a „*Praedictus*” olvasásnak már csak azért sem, mert semmit sem lát a krónikában előrebocsátva, amire az „előbbnevezett” szó vonatkozhatna. Mindenki tudja, hogy a középkorban ily sigla mögé személyneveket, mint Pál, Péter, volt szokás rejteni. Hogy melyik volt ezek közül a szerző neve, ki fogja következtetni úgyannyira, hogy joggal nem is foglalhat többé helyet a *névtelenek* sorában. *Pál* pozsonyi majd székesfehérvári prépostra, előbb IV. Béla alkancellárjára (1259-62), később Mária királyné kancellárjára (1263-70) és veszprémi püspökre adta súlyos szavazatát.

Hosszas volna és kitérített célunktól nagyon eltérítene, ha tovább akarnók részletezni az Anonymus-vita első, leghevesebb, többször ismertetett² korszakának meddő kísérleteit. Csak KATONA ISTVÁN kutatásairól kell még megemlékeznünk, mert a vita további folyamára a legmaradandóbb hatást gyakorolta. Kezdetben I. Béla kora felé hajlott, majd II. István 1124. évi, később hamisnak bizonyult átírólevelén akadván megtekintete, elfogadta PRAY siglás magyarázatát s az oklevelet megpecsételő *Péter* budai prépostban kereste a „*Gesta*” szerzőjét, ki később bizonyára II. Bélának is notáriusa lehetett.³

Nemcsak KATONA álláspontja, de az egész vita is fordulópontra jut az 1788-ik esztendőben. „*Amicum responsum ad Hypercriticon Georgii Szklenar*” című füzetecskéjében SPIESZ közlése nyomán⁴ először hívta föl KATONA ez évben tudósaink figyelmét III. Bélának az írásbeliség elrendelését is megemlítő, azon fontos 1181-ik évi oklevelére, melyben kiállító gyanánt P. siglával, majd kiírt névvel PÁL királyi notárius, később erdélyi püspök szerepel (*Pauli mei notarii, nunc autem episcopi Ultrasilvani. . hoc cyrographum factum est a P. Ultrasilvano episcopo*). Hiába

¹ PRAY, *Dissertationes Hist. Criticae in Annales Veteres Himnorum, Avarum et Hungarorum, Vindobonae, 1774.* 73., FEJÉRPATAKY, A királyi kancellária 103-110., 119., HAJNAL ISTVÁN, IV. Béla kir. kancelláriájáról, Turul, 1914. Monoszló-nemzetségbeli Pétert, 1270-től erdélyi püspököt, ki V. Istvánnal Kún Erzsébet nővére révén sógor-ságba is keveredett, tudomásunk szerint egy oklevél sem nevezi korábban *aradi prépostnak*. V. ö. JAKUBOVICH, Kun Erzsébet nőtestvére, Turul, 1922-23., 17.

² SEBESTYÉN i. m. I., KUBINYI FERENC, Béla király Névtelen Jegyzőjének kora és hitelessége. 1904. I – II.

³ *História Critica primorum Hungariae Ducum* 16.

⁴ *Archivische Nebenarbeiten I. 1785.* 140.

mutatta ki már ENGEL J. KERESZTÉLY, hogy ezen Pál mint választott kalocsai érsek 1190 körül elhunyt s így nem érvén meg III. Béla 1196-ban bekövetkezett halálát, nem lehet azonos a magát néhai jóemlékezetű királya jegyzőjének nevező Anonymussal. KATONÁN kívül ezen Pál személyében keresték eddig még a legtöbben: SCHWARTNER MÁRTON, a szász EDÉK JÓZSEF, az oláh MAIOR PETER, SÁNDOR ISTVÁN, SZIKMAY ANTAL, HORVÁT ISTVÁN, RÉSŐ ENSEL SÁNDOR, sőt egy oklevél hibás olvasása alapján még PAULER GYULA is a Névtelen Jegyzőt.¹ A kritikus oklevélre alább⁷isszatérünk.

A magyar történelmi forráskritikát megteremtő irodalmi harc majd félszázados első korszakának lezárására adta ki 1802-ben ENGEL saját Supplementumával megtoldva CORNIDES DÁNIEL kitűnő posthumus munkáját, a „*Vindiciae Anonymi*”-t, mely az Anonymus kutatásnak mindmáig egyik minden részletkérdésre kiterjedő, legalaposabb kátéja. A nagytudású szerző nem egy megállapítása ma is megállja a helyét. Egész a legújabb korig elhittük pl. azon vélekedését is, hogy a kódex első levelének recto lapját azért hagylak üresen, hogy reá később a miniátor a kor szokása szerint a könyv címét különböző színű díszítések- és szép rajzokkal cifrázva – szóval initiales betűkkel – kifesse.² Ma már tudjuk, hogy az lap egész más okból üres és nem a mű díszes címét szánták rá.³

CORNIDES a Névtelen Jegyző korát elég helyesen, 1145-1235. közti időre szorítja. A személyének megfejtésére szolgáló kiinduló pont, a „*Pdictus magister*” olvasását azonban kitűnő palaeographus és diplomatikus létére is alaposan elhibázta. Megfigyelve a kódex következetes írásmódját, elvetette SCHWANDTNER „*Praedictus*”-os olvasását, de KOLLÁR siglás „*P. dictus*” olvasásához sem csatlakozott, sőt a legnagyobb mértékben megbotránkozott azon. Sohasem hallotta, – úgymond – hogy valaki szerénykedésből „*dictus magister*”-nok írta volna titulását „*magister*” helyett. A régi emlékekben még nyomát se találta az ily formulának. Tökéletesen ellenkezik – szerinte – őseink szokásával és a középkori latin stílussal a címnek ily módon való lecsökkentése. Avagy a mostani vagy a régi magyarok közül csak egyszer is nevezte-e valaki magát: „*Stephanus dictus palatinus*”-nak, „*Laurentius dictus comes*”-nek, vagy „*Petrus dictus magister*”-nek? Egyedül Béla király Névtelen Jegyzője használta volna e lehetetlen formát, szerénykedésből?⁴ Sejtelve sem volt róla, hogy bátor tagadásával tudásának hiányos voltát leplezi. A „*Pdictus*” – szerinte – egyszerűen hibás olvasás „*Bdictus*” vagyis „*Benedictus*” helyett. Megállapította már előbb, hogy Anonymus bécsi kódexe másolat, még pedig nagyon hibás másolat, ezt a hibát is az ügyetlen másoló, illetve a kezdőbetűket rajzoló miniátor hibájául rója. A gyanúba vett *Benedek* meg lehet akár az a Ega vagy Erga fia Benedek, a királyné kancellárja is, ki 1218-ban a Szentföldről hazatérő II. Endre elé ment, miként ezt a Budai Krónika, a Bécsi Képes Krónika és THURÓCZI is megírja.⁵

A Spiesz-féle 1181. évi oklevél és CORNIDES minden részletkérdésre kiterjedő tanulmánya hosszabb időre lelohasztotta a vita hevét. Történetíróink, ENGEL, FESSLER, BÁRDOSSY, BUDAI ÉZSAIÁS, HORVÁT ISTVÁN,

¹ Századok, 1883. 97-98., SEBESTYÉN id. m. II. 61-66.

³ *Vindiciae Anonymi* p. 2.

³ Magyar Nyelv 1925. 27.

⁴ *Vindiciae*, 163-164.

⁵ THURÓCZI IL 73. cap., M. FLORIANUS, *Hist. Hung. fontes domestici*. II. 222.

KERESZTÚRI stb. ébren tartották ugyan a kérdést, de nem vitték közelebb a megoldáshoz. A múlt század elejének irodalmából SÁNDOR ISTVÁN kitűnő, nagyrészt még ma is használható Anonymus-onomasticonát és helynév-magyarázatait tartjuk legnagyobb nyereségnek.¹

VÖRÖSMARTY 1825-ben megjelent „Zalán futásának nemzet-serkentő hatása új figyelmet ébresztett a honfoglalás története iránt. A közérdeklődés kielégítésére ENDLICHER ISTVÁN LÁSZLÓ, a bécsi udvari könyvtár őre, 1827-ben sajtó alá adta Anonymus első jegyzetes kiadását, mely a szöveget „*P. dictus onagister*” szavakkal kezdi. Ennek értelmében felesleges volt igazolnia az első lap üres voltát, mégis kevés változtatással elmondja CORNIDES-nek a díszes címlap elmaradásáról való téves vélekedését. (3.1.) Itt említjük meg, hogy 1848-ban Sanctgallenben kiadott „Monumenta Arpadiana”-jában Anonymus szövegét az 1827. évihez hasonló kezdettel közli.

Nem mulaszthatjuk el, hogy a legtermékenyebb magyar oklevél-publikáló, FEJÉR GYÖRGY, véleményét ne közöljük a megoldásra váró szövegkezdés kérdésében. A Tudományos Gyűjtemény 1828. évfolyamában így szövegezi ezt meg „Béla királyunk' jegyzőjének idejekoráról” Y. sigla alatt irt értekezésében: „Soha el nem hittem, hogy e' munkája előszavainak olvastatása: „*Praedictus Magister ac quondam...*” helyes legyen; így, BÉL MÁTTYÁS után nem olvassa azokat *többé senki*. Kétkem azt is, hogy helyes legyen ezen olvastatása: *P. dictus Magister*, mint olvasta azokat legu. ⁷bban ENDLICHER ISTVÁN is, mert se *Petrus*, se *Paulus, dictus Magister* nevezettel, a' Históriai, vagy a' Diplomatikai kútfőkben *elő nem fordul*: és a' kéziratban a' *P.* betű után pontbökés nincsen; mint láthatni annak mássában, T. ENDLICHER kiadása szerint. T. CORNIDES DÁNIEL után pedig: „*Benedictus Magister*”-t erőltetés nélkül nem olvashatni. Illy különbféle olvasások és ezen észrevétel után, hogy a' lemásolat több helyen hibás,² bátorkodom azon előszókat olvasni: „*Petrus Magister*”, ezen szót „*Petrus*”, a' vigyázatlan másoló könnyen olvashatta és írhatta „*Pdictus*” jegyekkel. Ez az olvasás: „*Petrus Magister*” semmi kritikai vagy Diplomatikai észrevételekbe nem ütközik.”³ Ezen Péter mestert II. Béla jegyzőjének tartja, miután azonban II. Bélának általa ismert hét oklevelében Péter nevű jegyzőről nincs szó, 1138, 1139-ben pedig már más nevű jegyzőkről olvasunk, azt hiszi, hogy II. Béla országlása elején szerepelhetett jegyzőként s azonos Péter fehérvári préposttal, kit Prágai Kozma évkönyveinek folytatója szerint II. Béla 1134-ben Lothár császárhoz követségbe küldött.⁴ Annál is inkább elfogadhatónak véli feltevését, mert tudnivaló, hogy később is többnyire a fehérvári prépostok voltak a királyi jegyzők. Ez állásából 1135-ben a győri püspöki székebe ült. Műve előszavában említett N. barátja pedig bizonyára az a Miklós volt, ki 1148-ban „*Nicolaus capellae regiae praesidens*” és 1156-ban „*sigittator*” minőségben szerepel II. Géza kancelláriájában.

FEJÉR GYÖRGY radikális megoldásával kimerítettük a magyarázatok, valahány csak fölmerült Anonymus kezdőszavainak olvasására, amit ezután írtak a kérdéstről történelmi-irodalmunkban, az – sajnos – inkább a tévedések, mint a feltalált igazság ismételtetése volt.

¹ Sokféle, Győr, VIII. 1801., XI. 1808.

² L. CORNIDES, Vind. p. 19., ENDLICHER p. 9.

³ Tud. Gyűjt. 1828. VI. 98.

⁴ V. ö. Mon. Germ. Hist. Scriptures IX. 139. 1134. év.

Helyrehozhatatlan hibát követett el SZABÓ KÁROLY 1860-ban, midőn – egyébként máig legjobb – Anonymus-fordítását nem KOLLÁR helyes magyarázata szerint „*Mesternek nevezett P.*”, hanem SCHWANDTNER olvasásához visszatérve, „*Megnevezett mester*” szavakkal kezdte. A XIX. század második felének ifjú nemzedéke már nem az eredeti latin szöveget, hanem a magyar fordítást olvasta s megtanulta SZABÓ KÁROLYnak a bevezető szavak mellé jegyzetben adott, BÉL, COENIDES és ENDLICHES vélekedéseiből összekombinált s az utolsó betűig hibás magyarázatát: „Miért nevezi magát a szerző itt az előbeszédben *megnevezett mesternek*, holott nevét máig sem tudjuk, csak úgy fejthetjük meg, ha tudjuk, hogy a bécsi császári könyvtárban lévő azon XIV-ik századi kéziratnak, melyben maradt fenn egyedül névtelen jegyzőnk ezen munkája, első lapja üresen van hagyva. Ez kétségtelenül azért történt, hogy oda a munka címe és így szerzőjének neve is, a középkori kéziratokban divatos cifra, festett betűkkel, mellyek írása sok időt, munkát és ügyességet kívánt, vagy maga a másoló, vagy a betűfestő által díszesen följegyeztessék. Miután azonban e szándék kivitele elmaradt: szerzőnk nevének megtudásától mindeddig meg vagyunk fosztva.”¹

SZABÓ új szövegezésű tanítását azután a legutóbbi félszázad történelmi irodalmában néhány tudósunk (HUNFALVY PÁL, MÁTYÁS FLÓRIÁN, PAULEE GYULA, MAECZALI HENRIK, EEDÉLYI LÁSZLÓ és legújabban HÓ MAN BÁLINT) kivételével mindenki elfogadta, a legmagasabb színvonalon álló szakmunkákba csak úgy belekerült, mint a tankönyvekbe, így tanítják ma is. A „*P. dictus*”-os olvasás kisszámú híve is csak labilis, így is, úgy is magyarázható palaeographiai érveléssel tudta álláspontját védelmezni, de ezért is könnyen elérte a vád, hogy Anonymus nevének kitalálását akarja a *P.* kezdőbetűvel megkönnyíteni. A végleges névtelenségre kárhözhatott jegyzőt SZABÓ KÁROLY egyébként, ebben is a legkevésbé elfogadható véleményt követve, mint előtte BÁRDOSY JÁNOS (1802), KERESZTURI JÓZSEF (1812), SELIG CASSEL (1848) és TOLDY FERENC (1853-73) s utána VASS JÓZSEF (1865), FOLTINY JÁNOS (1871-1885), THIERRY AMADÉ (1872) és KUBINYI FERENC (1904), I. Béla király nótáriusának tartotta.

Miként a XVIII. század végén és a XIX. elején Anonymus történelmi hitelét és forrásértékét végtelenségig lebecsülő német és szláv írók: THUNMANN (1774), GEBHARDI (1778), GATTERRE (1792), SGHLÖZER (1795), SZKLENÁR (1784-88), DOBROVSKY (1827) stb. hosszú sorával szemben a magyar történetírók egész gárdája állt sorompóba a „magyar történetírás atyja”-nak védelmére, a XIX. század 60-as, 70-es éveiben is élénk visszhangja támadt történetirodalmunkban BÜDINGEE (1858), EDUAED KÖSLEE (1860), RÓBERT ROESLEE (1871), Palacky s mások többé-kevésbé rosszhiszemű s éles kritikájának. Míg I. Béla korának fentemlített hívei készek voltak a honfoglalás és kalandozások mondáiról még könnyen tudomást szerezhető XI. századi királyi jegyző minden sorát védelmükbe venni, addig HUNFALVY PÁL (1860-76) s követői, SALAMON FEEENC s később MARCZALI HENRIK is (1877, 1879, 1880, 1882, 1895) túlzó szkeptizissel bíralták IV. Béla nótáriusának kései, tudákos meséit. A két véletlet kiegyenlítő középútra legelőbb MÁTYÁS FLÓRIÁN (1866-83) és PAULEE GYULA (1877, 1883, 1893, 1900) lépett. A felélénkült vita során természetesen szőnyegre került a „*Gesta Hungarorum*” kezdő szavainak, a „*Pdictus magister*”-nek s vele kapcsolatosan a névtelen szerző kilétének

¹ Pest, 1860.

kérdése is. SZABÓ KÁROLY magyar szövegének szuggesztív hatását említettük s kárát látni fogjuk. Sajnos MÁTYÁS FLÓRIÁN akadémiai felolvasásai (1866, 67, 70, 71, 78) hozzáférhetetlen kéziratokban maradtak s így nem ismerjük indítóokát, miért csatlakozott KOLLÁR S követőinek helyes álláspontjához. A „*Históriae Hungaricae fontes domestici*” címen megindult forráspublikációjának II-ik kötetében (1883) „*Magister P.*”-ről beszél, Anonymus „*Gestá*”-jának szövegét is „*P. dictas magister*”-vel kezdi, jóllehet a Praefatio II-III. lapján betűszerint közli ENDLICHERnek az üresen maradt első lapról és a reá szánt iniciális címiratról szóló meséjét. A 246-302. 1. olvasható „*Observationes*” és „*Disquisitio de aetate Anonymi Belae regis notarii*” c. értékes jegyzetei, melyek alapján – történetíróink – (PAÜLER, FEJÉRPATAKY, SEBESTYÉN, ERDÉLYI, HÓMAN) szerint – véglegesen eldöntöttnek lehet tekinteni, hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt, a szövegkezdet kérdéséről egy szóval sem nyújtanak felvilágosítást. Egyes jelenségekből következtetem csak, hogy akadémiai felolvasásaiban erről is lehetett szó. HUNFALVY PÁL pl. bizonyára e felolvasások hatása alatt a „Magyarország ethnographiájá”-ban a siglás olvasást elfogadva, de a „*dictus*” való értelmét nem ismerve, „*P.-nek nevezett mester*”-ről beszél (1876, 276. 1.).

Az 1877-79. években két ifjú tudós, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és MARCZALI HENRIK közt heves vita kerekedett e szövegkezdő szavak olvasása és értelmezése felett. FEJÉRPATAKY a Figyelő III. évfolyamában megjelent cikksorozatának „Történetírás az Árpádok alatt” c. fejezetében (272. 1.), bizonyára MÁTYÁS FLÓRIÁN említett fölolvasásai alapján III. Béla kora, de a „*Praedidus*” olvasás mellett, MARCZALI az Egyetemes Philologiai Közlöny 1877. I. évf.-ban „Béla király jegyzője” c. forrástanulmánya keretében (371. 1.) a „*P. dictus*” olvasás alapján IV. Béla *Pous* nevű nótáriusa (1266, 1275) mellett foglalt állást. FEJÉRPATAKY a Figyelő következő évfolyama februári számában, név nélküli, rövid közleményben élehangú bírálat tárgyává tette MARCZALI álláspontját: „Az Anonymusnak a bécsi udvari könyvtárban őrzött codexe (Cod. Lat. 514, azelőtt Hist. Prof. 671) ez ismeretes szavakkal kezdődik: *Pdidus magister*. Ezt mindenki, akinek csak egy csöpp palaeographiai gyakorlottsága van, első pillantásra is *Praedidus-nak* fogja olvasni és nem *P. didus-val*. Azon eljárás tehát, hogy az Anonymus nevét P. betűvel kezdődő nevekben keresték, mint *Petrus, Paulus, Petrus Vilcina* stb., mind alaptalan föltevések, melyek olvasási hibában gyökeredzenek. Már FEJÉR GYÖRGY megjegyezte., hogy *dictus* igenév *praedidus* – *megnevezett* – értelemben az egész középkorban ismeretlen; *dictus* igenis előző ily alakban pl. „*Johannes dictus mag nus*”¹ stb. „Maradjunk tehát csak a régi Anonymus név mellett mindaddig, míg a névtelen nevét más utón ki nem tudjuk; a végzetes P. betű azonban célra nem vezet. Ha az Anonymus bécsi codexének írója a P betűvel siglát akart volna jelezni, azt nem kötötte volna össze a *dictus*-szal, hanem úgy írta volna, mint a szöveg harmadik sorában: nótárius *N. suo dilectissimo amico*, vagyis ponttal választotta volna el a következő szótól.”^x

MARCZALI a Századok 1879. évfolyama 170. 1. rövid jegyzetben válaszol a névtelen támadásra: „A Codexnek ismételt figyelmes áttanulmányozása alkalmával meggyőződtem és meggyőződhetik mindenki, hogy a P *dictus* a kézirat kezdetén nem lehet *Praedidus-nak* olvasni. Szol-

¹ Figyelő 1878, 158.

gáljon ez válaszul FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ megjegyzésének. (Figyelő, 1878, febr.)” „Ha a P. nem épp oly rövidítés, mint a szintén a dedicatióban álló N., mit legvalószínűbbnek tartok, CORNIDES nézete volna legplausibilisabb, hogy *P-dictus Benedictus-hél* van elferdítve. Benedictus nevű jegyzője IV. Bélának is előfordult, Pous testvére.”

FEJÉRPATAKY válaszában (u. o. 249-52. 1.) elvállalja a névtelen cikk szerzőségét s még hevesebben védi álláspontját: „Teljesen hiábavaló és alaptalan fáradozás a „*Gesta Sung ar or um*” szerzőjét egy P. betűvel kezdődő királyi jegyzőben keresni, mert a Codex legelső sorának legelső szavát csak *Praedictus-nak* és nem *P. dictus-nak* lehet olvasni.”

„Csaknem egyforma számban vannak mindkét vélemény hívei; egyik „*megnevezett mester*”-, a másik „*P. nevezett mester*”-rel hiszi a Codex bekezdését visszaadhatni. Az első esetben tehát a P betű a *Prae* rövidítése, második esetben sigla és alatta egy P-vel kezdődő név értendő.” „A dolgot elsőben is palaeographice kell eldöntenünk, azután nyelvtani oldalát tekintenünk.” A kódex hosszas tanulmányozása alapján meggyőződésévé vált, hogy „első szavát csak *Praedictus-nak* lehet olvasni. Palaeographiai dolgokat utóvégre is csak autopsia útján lehet eldönteni s így állításom bebizonyítására én sem hozhatok fel okoskodásokat, miként MARCZALI sem hozott fel a magáénak támogatására”. Újra ismétli, hogy a kezdő P nem tekinthető siglának, mert „a *dictus* szorosán mellé van írva, a kettő közt nincs egy vonalnyi tér sem hagyva”. Ellenben siglával írja Anonymus barátjának nevét, kinek munkáját ajánlja „.N. suo dilectissimo amico”. Az N elé és mögé is pontot tesz. Arra a kérdésre, hogy hol maradt a P fölül a signum contractionis, a rövidítő jel? válasza az, hogy az „ily díszes initialisoknál rendszerint el szokott maradni”. „Ezek a palaeographicus okok – folytatja tovább, – de *linguisticus* tekintetek is arra kényszerítenek, hogy *Praedictus magisteri* olvassunk *P. dictus magister* helyett. „P. (vagy hogy MARCZALI Irvpothesisével éljünk), *Pous dictus magister*” kettőt jelenthet: vagy a „*megnevezett Pous mester*”-i, vagy a „*mesternek nevezett Pous*”-i. „Az elsőt a középkor latin nyelve - s ezt bizonyíthatja akárki, aki abban némileg jártas – sohasem fejezné ki ily alakban, hanem: „*Dictus* (vagy még inkább: *praedictus*) *Pous mag ister*.”¹¹ A második jelentése pedig még ismeretlenebb a középkorban s *nem hiszszük, hogy MARCZALI, vagy bárki más, arra egyetlen egy példát képes lenne fölhozni.* Amint a palaeographiai oldalhoz gyakorlott szem, úgy a linguisticihoz gyakorlott hallás szükséges s nem kételkedünk, hogy MARCZALI, ha kissé jobban meggondolja a dolgot, a *Pous dictus magisteri* mindkét jelentésében lehetetlennek fogja tartani.” Megemlíti még FEJÉRPATAKY, hogy megmutatta a codexet a legismertebb és legtiszteltebb nevű palaeographusoknak s azok legelső pillantásra *praedictus-nak* olvasták a sokat vitatott, kérdéses szót. Összegezve egész véleményét, kimondja, hogy az eredeti codex első lapján a cím ilyesformán lehetett írva: „*Incipiunt Gesta Hungarorum per Magistrum N. . .*”. Ezt a figyelmetlen másoló elhagyta, az első lap üresen maradt, a *Praedictus* kezdőszó az elhagyott címre, illetve a szerzőnek így ismeretlenül maradt nevére mutat vissza.

MARCZALI – úgy látszik – „nem gondolta meg a dolgot” s „A magyar történet kútfői az Árpádok korában” c. 1880-ban megjelent könyvében változatlanul megmaradt eredeti álláspontja mellett, hogy a „*P. dictus* nem jelenthet *praedictust*, hanem a P. az író nevének kezdőbetűje”. De hogy merev állásfoglalása korántsem nyugodott a sokat vitatott kérdés lényegének alább kifejtett megismerésén, mutatja u. o.

felhozott analógiája: „Van egy lengyel évkönyvíró, kit eddig *Dzierswá-*nak neveztek. Bielowski azon valószínű hypothesis állította föl, hogy *Mierziva* a neve, még pedig azért, mert egy kézírata így kezdődik: „ego, qui sum wocognominatus, mi *M. cognominatus*ból van elrontva. *M. cognominatus* pedig nagyon megfelel *P. dictus-nak*.” (76. 1. jegyzet.) Ő is tévedett.

PAULER GYULA a vita ezen phasisában kétszer foglalkozik Anonymusszal. „A magyarok meglepedéséről írt cikkében MÁTYÁS FLÓRIÁN kormeghatározásához csatlakozik és kétségtelenül bebizonyítottak látja, hogy a „*Gesta Hungarorum*” a XII. század végén vagy a XIII. század elején íratott.¹ „Anonymus külföldi vonatkozásai”-ban számos új adattal igyekszik támogatni ez álláspontját s IV. Béla kora ellen argumentálva, alig veszi észre, hogy bizonyítékainak többsége a XII. század közepe, tehát a II. Béla halála utáni kor mellett jobban érvényesíthető, mint III. Béla kora, a XII. század vége mellett. A Névtelen Jegyző személyét csak röviden érinti. A kezdőszó olvasása kérdésében – nem ismervén az eredeti kódexet – nem mer határozott állást foglalni: „Mi pedig a P. betűt illeti, a kérdés még teljesen nincs eldöntve, mert M. FLORIANUS a P. után határozottan pontot tesz, míg FEJÉRPATAKY szerint ily pont nincsen”. De azon feltevessel, hogy ha a „bevezetés P. betűje csakugyan sigla és nem a *prae-nek* rövidítése”, megkockáztatja azt a gyanítást, hogy ama *Pál* lehetett, ki III. Bélának oklevelét a zara-vecchiai Szt. Jánoskolostor szabadságainak megerősítéséről 1188-ban Esztergomban kiadta.² Csakhogy feltevése olvasási hibán alapszik. Az 1188. évi oklevelet KUKULJEVIC adta ki a „Codex Diplomaticus Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae” c. gyűjteménye II. k., 146. 1. Keltezése: „Datum Strigonio permanus Pauli, aule regie. . .”, itt megszakad az oklevél szövege. Ma már ki tudjuk egészíteni, az elmaradt szó: „cancellarii.” De a *Paulus* helyett *Saulust* kell olvasnunk. Hiteles oklevelekből tudjuk, hogy 1183-ban István comes fia Saul volt III. Béla prothonotarius, majd kancellárja, 1188-ban választott csanádi püspök és ismét kancellár lett, később (1192-1202) pedig kalocsai érsek.³

Míg MARCZALI-nak német nyelven is megjelent, forráskutatás szempontjából kiváló becsű, fentidézett cikke (1877) és könyve (1882) a német irodalomban éreztette az Anonymus-kérdés tekintetében meglehetősen káros hatását (RADEMACHER 1885, OTTOKÁR LORENZ 1886, HEINEMANN 1888, WATTENBACH 1894, POTTHAST, IL kiad., 1895), itthon a heves viták után hosszabb csend állott be. Még FRANZ RÜHL egy fontos forrásfelfedezéséről sem vettek egyidejűleg (1883) tudomást.⁴ A közeledő Millennium terelte ismét az érdeklődést a honfoglalás történetírója felé.

FEJÉRPATAKY álláspontjának megdönthetetlen voltát Anonymus kitűnő facsimile-kiadásával dokumentálta (1892). Úgy ebben, mint a *Magyar Honfoglalás Kútjöine*k a Magyar Tud. Akadémia által 1900-ban kiadott monumentális kötetében érvényre jutott „*Praedictus*” olvasása s ez utóbbiban, Anonymus szövege elé írt előszavában röviden összefoglalva, de lényegében változatlanul ismétli ehhez fűződő fiatalkori megállapításait:

¹ Századok, 1877. 377. 1.

² Századok, 1883. 97-98.

³ FEJÉRPATAKY, A királyi kancellária 92; SEBESTYÉN, id. m. II. 62, 70; SZENTPÉTER Y, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 45-48. 1., 137., 138., 147. sz.

⁴ FR. RÜHL, Zu den Quellen des Anonymen Notars des Königs Béla, Forschungen zur deutschen Geschichte, 1883. XXIII. 601.

»A P betűhöz fűzött név-combinatiók mind hibás alapból indultak ki. . . . Pedig az olvasás igen egyszerű; a krónika első szavát csak *Praedictus*-nak (*megnevezett-nek*) olvashatja az, aki régi írások olvasásában jártas. . . . annyi tény, hogy az első szót csak annak lehet olvasni, aminek az alábbi szöveg írja.» (Id. m. 384.)

Nem kevesebbet mond ezen apodicticus kijelentés, mint hogy a másfélszázados kutatás meddő, hiábavaló volt, a további is teljesen kilátástalan. A *Praedictus* egy üres lapra mutat vissza, melyre a szerző nevét egy s más okból elfeledték feliírni. A legcsekélyebb pozitív támaszpontom nincs, 47 lapnyi szöveg ezernyi történeti és nyelvtörténeti adatából, helyesírásából, stílusából vagy más egyébből a legpontosabban megállapíthatom most már a mű korát s a királyt is, kinek udvarában a szerző okleveleket írt, de a szerző kilétét, személyét nem állapíthatom meg. Vagy ráfoghatom a művet az illető kor bármelyik kancelláriai alkalmazottjára. De biztos alapra nem juthatok.

Így mutattak reá régen I. Béla korának hívei közül többen *Miklós* püspökre, a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelének írójára, BARTAL GYÖRGY merő ötletből IV. Béla kancellárjára, 1241-ben a Sajónál elesett *Mátyás* esztergomi érsekre, így kereste a szerzőt, minden korlát nélkül, MÁNDY ISTVÁN egy légből kapott „*Magyar Sunád*” személyében. A kezdőbetű korlátozó ereje megszűnt.

Még a facsimile-kiadás után négy évvel (1896) felvetette SÖRÖS PONGRÁC a kérdést, nem lehetne-e a Névtelen Jegyző „tisztségére juttatni” III. Béla király *Adorján* nevű nótáriusát (1175?) majd kancellárját, előbb budai prépostot (1185-86), később 1189-től erdélyi püspököt? ¹

Nyilván ez ötlet termékenyítette meg SEBESTYÉN GYULA fantáziáját, midőn fentebb többször idézett kétkötetes, „Ki volt Anonymus?” c. művében (1898) – mely egyébként a kérdés történetének és bibliográfiájának legjobb összefoglalása- „szinte elpusztíthatatlan eredménnyel”² kimutatja, hogy ezen *Adorján* volt Anonymus. „Míg a tökéletesen egybehangzó bizonyítékok hosszú sorából valami meg nem dől.”³

Ez hamarosan bekövetkezett. Rövidke hétsoros jegyzet mutatott rá pár év múlva, 1906-ban, hogy a nagy fáradsággal épített, örök időkre szánt mű egyik főpillére roskadoz. A hibás főpillér Anonymus szövegkezdő *Pdictus* szavának *Praedictus-os* olvasása, mely bármilyen betűvel kezdődő név kombinációba vételét megengedi.

ERDÉLYI LÁSZLÓ: „A tihanyi apátság kritikus oklevelei” c. akadémiai székfoglaló értekezése 5. 1. 1. jegyzete mutat rá az olvasás tartahatatlan voltára és mint fentebb említettük, KOLLÁR óta először a „*dictus*” kitétel helyes értelmezésére: „SEBESTYÉN GYULA dr.-nak szép Anonymus-elmélete dacára a „*P dictus magister*”-ben a szerénykedő „*P. mester*” nevének kezdőbetűjét látjuk. V. ö. A pannonhalmi rendtört. I. 680., 682. 1. „Ego Vros *dictus* abbas S. Martini”; BÉKEFI R.: A pásztói apátság tört. II. 5. 1. „Nos fráter Blondellus *dictus* abbas in Pastuk...” WENZEL I. 182. 1. Benedictus helyén „R. *dictus* abbas de Tota” olvasandó. V. ö. SÖRÖS: Komárommegyei bencés apátságok, 1905. 15. 1., 2. jegyz.”

Kiderült tehát, hogy CORNIDES, FEJÉR GYÖRGY, FEJÉRPATAKY és SEBESTYÉN szörnnyüködése ellenére ie lehet a „*P. dictus magister*”-féle

¹ Magyar Sión, új sorozat, X. 1896. 354. 1.

² U. o. I. Ajánlás XIX. 1.

³ U o. II. 93.

szerkezetre hazai emlékeinkben példát találni s mint alább látni fogjuk, ez legkevésbé sem válik „a magyar konyha-latinság szégyenére”.¹

ERDÉLYI LÁSZLÓ példáinak erejét csak NAGY GÉZA vonta kétségbe: „Legújabbán ERDÉLYI LÁSZLÓ úr jegyezte meg, hogy SEBESTYÉN elmélete dacára a szerénykedő „*P. mester*” nevének kezdőbetűjét látja a „*P. dictus magister*”-ben s példákat hoz fel arra, hogy a kezdőszavakat „*a mesternek mondott P. (Paulus, Petrus, Pousa stb.)*” értelemben is magyarázhatjuk. A felhozott példák azonban csak annyit mondanak, hogy a frazeológia szempontjából megállhat ez a kifejezés is és nem kell szűkségképp „*Praedictus magister*”-re gondolnunk, kinek neve elmaradt a valami okból üresen hagyott címlapról. A „*P. dictus magister*” tehát mint így is, amúgy is értelmezhető kifejezés semlegessé vált, egymagában sem az egyik, sem a másik álláspont mellett nem bizonyít.”²

ERDÉLYI nem nyugszik meg az eredményeit paralizáló válaszbán, példáinak bizonyító erejére támaszkodva hangsúlyozza, hogy mennél többször gondol Anonymus munkája kezdetére, annál kevésbé tartja elfogadhatónak a „*Praedictus magister*” olvasást. „Mert mit jelentene ez? Azt, hogy az „*előbb mondott mester* és egykor a jóemlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője” mikor *N.* kezdőbetűjű barátja számára írni kezdi a magyarok tetteiről szóló krónikáját, már előbb megnevezte magát. Hol? Azt mondják, hogy az egészen üres első oldalra akarta a szerző díszesen ráfesteni a könyv címét és a saját nevét, de a másolás bevégeztével a díszes címlap kidolgozása véletlenül elmaradt.”

„Sorban végignézttem a pannonhalmi könyvtár hártakódexeit, sőt a legrégebbi ősnymtatványokat is, de díszes címlapot nem találtam, hanem azt tapasztaltam, hogy az 1^a oldal a legtöbb esetben üres, hogy a szerző és könyvének címe rendszeren az 1^b oldal tetején van jelezve röviden, gyakran piros betűkkel s ehhez képest az előző lapon olykor jelzett cím nagyon mellékes. A mi szegény kéziratárunk nem oly gazdag, hogy túlságosan mernék bízni indukcióban, de a Magy. Nemz. Múzeum gazdag kéziratgyűjteménye biztos tájékozódást nyújthat aziránt, hogy igazam van-e?

Ha igazam van, akkor azt mondom, hogy Anonymus munkájának 1^b lapján jelezve van e munka címe rubrum mai az „*Incipit prologus in gesta Hungarorum*” két utolsó szavában, a szerző neve pedig a *P.* kezdőbetűvel. Az ily siglák éppen 1200 körül divatosak s nagyon helyén van az egyszerű kezdőbetű akkor, midőn a szerző szerénykedve ajánlja művét *N.* kezdőbetűvel megnevezett barátjának. Nem a nagyközönség részére íródott e könyv első sorban, hanem olyan ismerősnek, ki a szerző nevét igen jól tudta.

A díszes címlapnak véletlenül elfelejtett tervét már csak azért sem lehet elfogadnunk, mert hiszen az 1^b lap kezdőbetűje ugyancsak díszes és festett s aki ezt elkészítette, annak nem kellett elhalasztani a címlapfestést csak azért, hogy még ügyesebb miniatorra bízzák.

SEBESTYÉN GYULA szépen kifejtette és tetszetősen megokolta elméletét annyiban, amennyiben Anonymus művének keltét akarta közelítőleg meghatározni. De elméletének azt a részét, mely a szerzőt *Adrianus* prépostban keresi, véleményem szerint el kell ejtenünk s jó lesz folytatni a kutatást a *P.* kezdőbetűs kancelláriai nevek között.”³

¹ V. ö. SEBESTYÉN, id. m. I. 91., II. 65. 1.

² Turul, 1907. 25. 1., 1. jegyz.

³ Turul, 1907. 150 -151. 1. V. ö. ERDÉLYI, Anonymus korának társadalmi viszonyai, Történeti Szemle 1914. 193; Magyarország legrégebbi földrajza, Földrajzi Közlemények 1915. 433; Magyar Művelődéstört. L. Kolozsvár. 1915. 40-41. II. Kolozsvár, 1918. 369. u. a. Arpád-kor 1922. 76,

Kötelességszerűen idézem itt ERDÉLYI LÁSZLÓ összes idevonatkozó megfigyeléseit, bár őszintén megvallom, hogy midőn 1922-ben Anonymus nyelvtörténeti tanulmányozásába fogtam, csak a „Tihanyi apátság kritikus oklevelei”-ben felsorolt magyarországi „*dichis*”-os oklevéladatait ismertem. A többi részint elkerülte tygyelmemet, részint – művei a habom alatt Kolozsvárott jelenvén meg – nem is jutott kezembe. Ezért a „Tihanyi alapítólevél olvasásához” c. értekezésemben éppen Anonymus bécsi kódexének szokatlan szövegkezdésére való hivatkozással – 1^b lapon kezdődik – csatlakoztam magam is a régi hibás véleményhez, hogy a szerző nevéét és a mű címét az első üresen maradt 1^a lapra szánta a másoló.¹ Mert az egykorú kódexek legnagyobb részének szövege az 1^a lapon kezdődik. Ha van előtte előzőlevél, annak « lapja rendszeren üresen marad, ^b lapjára kerül az index, tartalommutató. Külön, díszes címlapja van a XV. századi humanista-, pl. a díszesebb Korvin-kódexeknek, de a XIII. századiaknak – ebből a korból való Anonymus „*Gesta*”-jának egyetlen ismert bécsi másolata – nincsen. Bármily díszes, sokszor lapnagyságú iniciáléval kezdődjenek is ezek, az iniciálé rendszeren a szövegnek, prológnak kezdőbetűje, de sohasem a mű címének. Tehát a mű címe, vagy az előzőlevél ^b lapján, az index előtt, vagy az 1^a lapon, az iniciálé felett van, gyakran mindkét helyen, rendszeren vörössel, de kisebb betűkkel írva. Az a körülmény tehát, hogy Anonymus; „*Gesta*”-jának szövege az 1^b lapon kezdődik, mindenesetre szokatlan és feltűnő. A rendellenes szövegkezdés okát azonban csak akkor tudtam meg, midőn 1923 nyarán alkalmam volt a kódex eredetijét, különösen annak eleve gyanúba vett első lapját megvizsgálnom. Kitűnt, hogy nem ok nélkül fogtam gyanút a szokatlan kezdeten. Az üresnek látszó 1^a lapon több sor vakarást vettem észre. A rasurával teli lapról RAFAEL KÖGEL, wessobrunni német Szt. Benedek-rendi atya ultraviolet sugarakkal dolgozó, higanylámpás, kvarcprizmás palimpsest-fényképező módszerével több felvételt készítettem. A fényképen nem kevesebb, mint 34 sor írás tűnt elő: betűről-betűre a „*Gesta*” túlsó, 1¼ lapján olvasható prológnusa, egész az alulról számított 5-ik sorban olvasható „*ualde indecorum et satis*”-ig, más sorbeosztással és helyenkint más rövidítésekkel. Az első két sor jóval beljebb kezdődik, mint a következők. Az így támadt üres teret az iniciálé számára tartotta fenn a másoló. Az első sorból csak a „*dictus ma (gisterj ac*” szavak halovány vonásai láthatók, a sor többi része olvashatatlanul ki van vakarva. Bizonyára az ide szánt fejezeteimet: „*Incipit prologus .stb.*” felejtette ki² vagy folytatta itt fekete tintával a másoló, azután észrevette, hogy annak itt a helye és veressel kellene írnia, kivakarta. A második sor elejére a folytatólagos szöveg: „*quondam bone memorie*” szavai kerültek. Ezután ismét félsornyi olvashatatlan rész következik. Még csak sejteni sem tudjuk, hogy ide mi volt írva, mert a harmadik sorban a túloldalon közvetlen utána következő szöveg: „*gloriosissimi Bele* (itt nagy, a túloldalon kis kezdőbetűvel) *regis notarius N-. suo*” olvasható. Innentől a lap végéig a szöveg, amennyire olvasni lehet, azonos a túloldallal. Úgy lehet, ebben is több hibát követett el, az iniciálé számára hagyott teret is kicsinyelte, mert megsokalva a sok

¹ Felolvastam a Magyar Nyelvtud. Társ. 1922. márc. 21-én tartott ülésén. Magyar Nyelv, 1924, 16. 1.

² A 23., 42., 44., 48., 49., 50., 55., 57. fejezetek címének sem hagyott helyet a mű végén már nagyon siető másoló, e fejezetek címe a lap aljára vagy szélére került. A 12., 39., 53., 54. fej. címének kevés hely jutott.

rasurát, javítgatást, alaposan kivakarta 34 sornyi munkáját, s tudva, hogy a vakart részeken szétfolyik a tinta, különösen a jóval hígabb veres tinta, minium, nem rajzolhatja meg az iniciálét, nem írhatja fel a rubrumos fejezeteimet, az 1^b lapon kezdte újra, előlről az egészet. Itt azonban már nem két, hanem öt sort vetett beljebb, hogy a szövegkezdő iniciális *P.* betű számára nagyobb hely maradjon. Így került a szöveg kezdete az 1^b lapra. Az agyonrasúrozott 1« 1. pedig üresen maradt.¹ Mindezzel megdőlt az a BÉL MÁTYÁS által kitalált, CORMDES és ENDLICHER által továbbfejlesztett és 180 éven keresztül ismételtetett hibás vélekedés, hogy az első lapot, a „*Oesta Hungarorum*” szerzőjének neve és díszesen, iniciális betűkkel megrajzolendő címe számára hagyta üresen a másoló. A modern technika vívmányának a palaeographiai kutatás szolgálatába szegődtetésével megtudtuk tehát, hogy az első lap nem volt üres. Szöveg volt rajta, mely ugyancsak a „*dictus magister*” szavakkal kezdődött. Az iniciális *P.* betű számára pedig helyet hagyott a másoló. Ezzel azután a „*Praedichis*”-os olvasás valószínűsége még jobban megingott. Mire mutatna immár előre a „*előbb megnevezett mester*” kitétel? Nincs mire vonatkozzék. A kezdő initiales *P.* betű tehát csak az író nevét rejtő sigla, névkezdőbetű lehet. Hogy ez nemcsak az 1200 körüli években, – mint ERDÉLYI állítja – hanem jóval korábban is általános divatban volt, különösen epistolák, missilis levelek élén, azt alább számos példában látni fogjuk. A sigla után tenni szokott pont elmaradásának oka pedig nem más, mint hogy az öt sor beljebb kezdésével hagyott tér sem bizonyult elegendőnek a díszes, zöld-törzsű, vékony, finom, piroszsinű, románstílusú levélvonalakkal és kacsaringókkal ékített iniciális *P.* betű számára.¹ A *P.* betű felső jobbradomborodó félköríve egészen az első sort kezdő „*dictus*” és a másodikat kezdő „*ac*” szóhoz tapad, a pont számára nem maradt hézag. Elmaradásának okát csak a miniator ügyetlenségében kereshetjük.

Ha az Anonymus-kódex írását az eredetiben vagy a facsimile kiadásban tanulmányozzuk, egyéb palaeographiai bizonyítékokkal is könnyen megcáfolhatjuk a „*praedictus*”-os olvasás lehetőségét. A kódex másolója a rövidítő jeleket a legkövetkezetesebben használja. A „*prae*” praeposítiót pl., ha szöveg közben, kis betűvel kezdődik, az egész középkoron át divó conventionális szabály szerint a „*p*” betű fölé tett vízszintes vonalkával rövidíti: 1. pl. 6° 1. alulról 3-ik sor: „Cuj etia(m) p(re)dict(us) rex.”; 23« 1. felülről 4-ik sor: „ p(re)dictu(m) regem athone(m)”. De nagy kezdőbetű fölé sohasem tesz rövidítő jelet. Ilyenkor azonban a szót, tehát a *Pre-t* is, betűnként, egészen kiírja: 1. pl. 2& 1. alulról 5-ik sor: „Predicta u(er)o scithica gens”; 16« 1. alulról 3-ik sor: „Predict(us) u(er)o dux salan(us)”; 5« 1. alulról 9-8-ik sor (elválasztásnál): „Predicti u(er)o duces” stb. Tehát midőn tökéletesen igazat adunk FEJÉR-PATAKY-nak abban, hogy az iniciális és nagy kezdőbetűk fölé nem volt szokás rövidítő jelet tenni, kérdezzük, hogy ha „*Praedidus*”-i akar írni a „*Gesta*” szövegének kezdetén a másoló, miért nem írta itt is ki betűn-

¹ Az üres lapra, a 4-ik kivakart sor után TEKGNAGEL SEBESTYÉN, az udvari könyvtár egyik XVII. századi igazgatója, ki a kódexet megfoliálta és fejezeteit is megszámozta, egy négy sornyi szélességű papírszeletet ragasztott, melyre a mtí címét írta fel, a következő szavakkal: „No. 119. História Hungarica de VII. primis Ducibus Hungariae. I Auctore Melae Regis Notario.” Nyilván ez új címirat ébresztette BÉL MÁTYÁS-ban a téves gondolatot, hogy e lapról a kódex eredeti címe maradt el.

P
P
 dictus magister iuravit plog^o in gelsu hungarum.
 ac quondam boni memorie gloriosissimi bele regis
 hungarie notarius. H. suo dilectissimo amico iuro
 venerabili et arte liberalis scientie imbuo. salutem
 et sue petitionis affectum. Dū olim in scolari studio
 sum^o etiam et in historia riana qm̄ ego ē summo amore
 complexus ex libris daretis frugū ceterorūq; auctōrū sic a ma
 gistris meis archuērū in unū uolumen p̄o tūlo cōpilauerū.
 pari uoluntate legerent^o petisti a me ut sic historiam et
 unam belliq; grecorū scripturam. ita et genealogiam. regū
 hungarie et nobiliū suorū qualiter septē p̄ncipales p̄sonas
 que herimogor uocant^o de terra scythica descenderunt. uel
 qualis sit rīa scythica. et qualis sit generis dux almus.

P
P
 stitit. ut in sequenti dicitur. de prudentia rihuz.
 duct^o h̄ rihuzū uir prudentissimū misit quādam urū
 astutum patrem opatorū agrarū. ut fertur ambu
 lans p̄uideret sibi qualitatem et fertilitatem terre ul^o
 siluam. et quales essent habitatores ei. Et si posse esset. bel
 lum cū eis cōmitteret. Nam uolebat rihuzum p̄ se nom
 i^o et terrā acquirere. Ut dicunt nū ioculatores. om̄s loca
 s̄ acquirant. et nom̄ bonum accipiant. Et plura. Dū

P
P
 stitit interficiant^o de grecis et bulgaris.
 duct^o h̄ dux salati cū cū uidisset suos deficere
 in bello. fuga lapsus ē. et p̄ salute ur̄e aliam bul
 garie p̄uenit. Et cū ex bulgari timore hungarū

P
P
 missi s̄ in legatione illa de nobilitatē p̄sonas. Oundū pu
 ē ethe. et ar̄ ketel. p̄r chuprusmae. Et r̄um miserant
 quendam breuissimū militem nocte rursol. causa sp̄c
 tatiū q̄ inspiceret qualitatem terre. et accl̄ reuersus r̄nar̄e
 dno suo duci ar̄pud. De camēto castro.

Anonymus: „Gesta Hungarorum“ a bécsi kódexéből: 1. 1° l. Prologus kezdősorai: „P dictus magister...“ 2. 11° l. cap. XXV. iniciális kezdősorai: „Pcedit...“; u. a. 2 sorral alább, mondat helyejében kisbetűs: „p̄uideret“. 3. 16° l. alulról 3-ik sor, cap. XXXIX. szövegében nagykezdőbetűs: „Pcedit...“ 4. 8° l. cap. XIV. végén az eredeti XII. századi kódexből e másolatba tévedt „ae“: „Ketel pater oluptulmae“. Hazai okleveleinkben utolsó külön írt „ae“: 1079. 82. Guden-okl. („Hae“); utolsó összevont „ae“: 1131–41. András prépost. okl. („regie“, P. R. T. I. 595.) és 1165. évi okl. („Somae episcopi“, Gr. Zichy-okmt. I. 2.)

ként, teljesen a „Pre” praeposíciót, ha már nem rövidíthette? Hiszen a 11” lapon a 25-ik fejezet is „Predictus” szóval kezdődik; a fekete tintával irt szövegben két sort kezd itt beljebb, hogy hely maradjon a vörössel irt kezdőbetű számára, azután fekete tintával betűnként kiírja: „(P)redict(us)” és utólag elibe rajzolja vörössel az iniciálás *P* betűt. Ugyanígy járt volna el a prológus kezdetén is, ha ott is csakugyan „Predictus”-t szándékozott volna írni.

Anonymus művének kezdő *P* betűjében tehát palaeographiai bizonyítékok alapján is a szerző nevének sigláját, kezdőbetűjét kell keresnünk. Tehát a szöveget is csak „*P. dictus magister*” szavakkal kezdhethük. Ez volna a kérdés palaeographiai megoldása.¹

Nézzük már most a kérdés philologiai, vagy ahogy FEJÉPATAKY kifejezi, linguisticus oldalát. A „*Praedictus*”-o\$ olvasás védői, továbbá CORNIDES és FEJÉR GYÖRGY is egyhangúlag vallják, hogy a „*P. dictus magister*”-féle szerkezet hazai okleveleinkben és általában a középkori latin nyelvben ismeretlen, arra egyetlen példát sem találnak, *nincs is latimd.* KOLLÁR ÁDÁM viszont azt állítja, hogy a „*P. dictus magister*” helyes kifejezés s a *P.* névkezdőbetűs auktor szerénykedésből „*studio modestiae magistrum se magis dici, quam esse scripsit*”. ERDÉLYI LÁSZLÓ talált példái alapján ugyanezen eredményre jut. Adatai évszámmal és kiegészítve a következők:

1221. „*Ego R. dictus abbas de Tota, eiusdemque capitulum...*” megerősít egy birtokátruházást *Bors comes* javára (Pannh. Rendt. XII. B. 201. 1, 3. jegyz.; WENZEL, Árpádk. új okmt. I. 183. az *B. dictus abbas*-t, nem ismerve a szokatlan szerkezetet, hibásan *Benedictus abbas*-nak olvassa.

1226. „*Notum sit omnibus has litteras inspecturis, quod ego Vros dictus abbas Sancti Martini de sacro monte Pannoniæ vicesimum annum gerens in amministrazione, licet indignus, tamen elaborans et desudans in Aedificiis monasterii etc.*” (Pannonh. Rendt. I. 680. Uros apát végrendelete. Királyi megerősítése u. o. I. 682.)

1342. „*Nos fráter Blondellus dictus abbas in Pastuk...*” BÉKEFI R., A pásztói apátság tört. II. 5. facsimile. (BÉKEFI U. O. III. 1. hasonló okból, mint fentebb WENZEL, hibásan *Blondellus Dominicus abbas*-nak olvassa.)

Jómagam eddig csak egy új, magyarországi adattal járultam a sorhoz: 1272 körül „*Viro nobili et honesto ac illustri. M. (oys) palatino et comiti supruniensi. H. dictus Abbas de cycador, totusque conventus eiusdem loci...*” (Hazai Okmt. VII. 138.; Gr. Károlyi Okmt. I. 7. Magyar Nyelv 1925. 28. Különny. 9.)

Újabbán a legszorgosabb keresésemre még egy tökéletes bár, de kései analógiával tudom a hazai adatok számát gyarapítani, felhíván a figyelmet egyszersemind arra is, hogy míg a XIII. század elejéről származó adatok szt. Benedek-rendi, a későbbiek mind cisztercita apátokra vonatkoznak: 1361. „*Nos fráter Henricus dictus abbas monasterii Beate Virginis in Pelis, totusque conventus loci eiusdem...*” (BÉKEFI, Pilisi apátság tört. I. 350.)

Bizonyára ide tartozik azon levél is, mely az esztergomi Főegyház-

¹ V. ö. JAKUBOVICH, Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv, 1925. 27-28. Különnyomatban a Magyar Nyelvtud. Társaság kiadványai XX. sz. 8-9.

megyei Könyvtár M. SS. III. 18. (rég. jelz. IA.) sz. XL (?) századi kódexének 22. I. első hasábján csonkán kezdődik: „ . . . *dictus abbas fratri suo ac amico F. salutem a Domino*”. (Századok, 1875. IX. 623-625. KNAUZ, AZ esztergomi rövid krónika, Pannonh, Rendt. I. 436-439. A kódex magyarországi eredete kétséges, mert a beleírt királyi temetkezésgjegyzék [közölve M. FLORJANUS, Hist. Hung. font. dorn. IV. 88.] a kódex értékének növelésére gyártott silány XIX. századbeli hamisítvány; LITTE-EATI NEMES SÁMUEL kezére és tudatlanságára vall.)

Némi analógiát nyújt ez adatokhoz Lukács esztergomi érseknek (1158-1181) szt. Eberhard salzburgi érsekhez (1147-1164) intézett, 1158 körüli levele: „*Domino in Christo venerabili, Eberhardo Juvavensis Ecclesiae Archiepiscopo reverendo L(ucas) S. Strigoniensis Ecclesiae vocatus electus qualiscunque cum irremissibili desiderio, si quid valet peccatoris oratio*”. (HANSZIUS, Germaniae Sacre Tom. II p. 272. Augustae Vindelicorum, 1729. A német szerző Lukács érsek siglája után P betűt olvas. Szerinte ez PANPIUS [=Bánffi] jelentene, de ily névforma a XII. század közepén még lehetetlen, a P. helyett nyilván S.(anctae) t. i. Strigoniensis ecclesiae olvasandó).

Hasonló szerkezetet találunk Kálmán király törvénykönyvének az idegen eredetű Albriktól származó, Séraphin esztergomi érsekhez († 1104) intézett ajánló soraiiban: „*Incipit decretum Colomanni Dei gracia regis Hungarie. Seraphin archipresuli, divinarum igne virtutum ardenti, Albricus, quamvis unus ex minimis, tamen servus sanctitatis nunccupatus in pallacio celestis contemplacionis*”. (ZÁVODSZKY, Szent István, Szent László és Kálmán-korabeli törvények, 181.)

Kevesen hinnék el az alább következők ismerete nélkül, hogy a saját vallomása szerint magyarul csak kevéssé tudó Albrik ezen kitételei is a „*P. dictus magister*” olvasás helyességének igazolására szolgálhatnak, pedig látni fogjuk, hogy még egy 1152. évi oklevelünknek, Margit úrnő végrendeletének „*ego Margaréta viciorum macula mulier sordida*” önbecsmérlő kifejezései is e tárgykörbe tartoznak. (Pannh. Rendt. I. 601.).

Több magyar adatunk nincs, ezekkel pedig még legkevesébbé sem bizonyítottuk be a „*P. dictus magister*” kifejezés nyelvi helyességét és való értelmét. De a Névtelen Jegyző; (xesfá’ „-jának Prologusa megmutatja az irányt, merre kell kutatásainkat folytatnunk).

Udvarias bevezető sorok kíséretében ajánlja művét legkedvesebb barátjának, a tisztelendő és deáki tudományok mesterségében avatott iV.-nek, kivel az iskolában (*in Scolari studio*) egykor együtt olvasták a trójai históriát DARES PHRYGIUS és egyéb auktorok műveiből. Olyannyira megkedvelte e tárgyat, hogy miként *magisterei-től* hallotta, saját stílusa szerint maga is összekompilált róla egy kötetet. Barátjának buzdítására írta meg később azután Magyarország királyainak s nemeseinek származásrendjét stb.

Homeros Iliásában (V. 9.) ez a frigiai Dares Hephaistos papja, a trójaiak részén harcol. A VI. századig visszavihető,¹ rossz latinságu „*De Excidio Troiae historia*” c. művecske szerint ő írta meg hadijelentésekből – *acta diurna* – a tizenegyedféléves háború és Trója pusztulásának történetét. A prologus kezdősorai értelmében CORNELIUS NEPOS Athénben járván, megtalálta DARES sajátkezű művét, „nagyon megszerette”,

¹ ISIDORUS HISPALENSIS, SEVILLAI IZIDOR (570-636) *Originum seu etymologiarum lib. I. 41.* említi először.

latinra fordította és barátjának, SALLUSTIUS Crospus-nak ajánlva – „*Cornelius Nepos – Sallustio Crispo suo salutem*” – minden változtatás nélkül közrebozsította.

Az ál-ókorai mű gyorsan terjedt a román nyelvű és latin kultúrájú nemzetek közt. Ma is egész sereg IX-XV. századi kódexét őrzik Európa nagyobb könyvtárai.¹ Parisban van a legtöbb, számszerint 18 drb. DICTYS CBETENSIS hasonló tárgyú munkájával egyetemben kedvelt olvasmánya volt a francia literatusoknak, kik nemzetük őseit, a frankokat a trójaiaktól származtatták. BERNHARDUS FLORIANENSIS már a XI. században „*De excidio Troiae*” c. latin leoninusokban irt versében, BENOÎT de SAINTE-MORE, északfrancia trouvère a XII. század második felében (1175-85) „*Destruction de Troyes, Roman de Troyes*” címen 30.000 rövid francia verspárban, JOSEPHUS ISCANUS angol barát pedig a század végén vagy a XIII. század elején 6 könyvre terjedő „*De bello Troiano*” c. latin költeményében dolgozta föl DARES nyomán a mondát.² Alig lehet kétséges, hogy a régtől híres, VII. Lajos korában (1137-1180) pedig virágzásuk tetőpontján álló párisi székesegyházi s káptalani iskolákon is, melyekből a század végén a párisi egyetem alakult, tanították ez irodalmi eredetmondát és DARES művét. Babenbergi Lipót osztrák határgrof fia, Ottó, freisingi püspök, ki 1129-1133-ig tanult Parisban, 1140-es években irt Chroniconjában hivatkozik DARES PHRYGIUS munkájára.³

A XII. század második feléből három adatunk is van rá, hogy azon rengeteg külföldi tanuló közt, kik Európa akkori kulturális központját, Parist felkeresték, hírneves egyházi iskoláit, majd egyetemét előzönlötték, magyarok is voltak:

Az angol WALTER MAP vagy MAPES, *De nugis curialium* c. munkájában említi, hogy Parisban GIRARDUS PUELLA mester iskolájában látta a magyar *Lukács-ot*, a „tiszteletreméltó, nagy tudású férfiút, kit az Isten a magyar király által a clerus és a nép akaratából később az esztergomi érseki székebe ültetett. MAP WALTER 1154-1161-ig tanult, PUELLA, franciásan „*La Pucelle*” mester, a kánonjog hírneves tanára pedig 1150-1177-ig tanított Parisban. Lukács előbb 1156-ban egri püspökké választott, s csak 1158-ban lett esztergomi érsek. Párisi iskolázása tehát az 1150-1156. évek közé esik.⁴

Egy másik ismert nevű jogtudós és bölcselelő, István, a párisi hegyen épült Szent Genovéva monostor apátja (1177-1192), később tournay-i püspök, értesíti III. Béla királyt, hogy egyházában eltemettette az ott elhunyt *Bethlehem* nevű magyar ifjút, ki párisi tartózkodása alatt jámbor életet élt, sem kereszténynél, sem zsidónál nem hagyott hátra adósságot. Midő ez iránt vizsgálatot tartatott,” jelen volt a Béla országából való három magyar klerikus, *Jakab, Mihály* és *Adorján* is. István apát másik leve-

¹ Parisban van egy IX. századi, Münchenben egy IX. vagy X. századi, Firenzében, Sanctgallenben, Bernben, Bambergben, Leidenben, Antwerpenben egy-egy X. századi, Parisban még egy XI századi, Bernben, Bécsben, Párisban, Monte Pessulanóban egy-egy XII. századi, Brüsszelben 1119. évi, Parisban még 15 drb XII-XV. századi, Rómában a Vatikánban 11 drb stb. FÉRD. MEISTER, Daretis Phrygii, De excidio Troiae Hist. Teubner kiad. 1873. III-V.

² DUNGER, Die Sage vom Trojanischen Kriege, 1869. 21 – 34.

³ Ottonis Frisingensis episcopi Chronicon, lib. I. cap. 26. Mon. Germ. Hist. SS. XX. 140., BUDINSZKY, Die Universität Paris und die Fremden an derselben im Mittelalter 153. 1. szerint már 1122-26-ig és 1127-ben tanult Ottó Parisban, GOMBOS F. ALBIN, 1129-33. évekre teszi párisi tartózkodását. Középkori Krónikások XV-XVI. 12. 1.

⁴ Tört. Tár, 1878. 171-172. BUDINSZKY, id. m. 82-83, 110-111. 1.

léből tudjuk, hogy *Bethlehem* szülei, L. és Christiana értékes ajándékokat küldtek Szent Genovéa egyházának. Az elhunyt magyar ifjú neve dec. 1. dátummal belekerült az apátság necrologiumába.¹

Csak említését ismerjük III. Béla egy 1192. évi oklevelének, melyből kitűnik, hogy a király *Elvin-t* Parisba küldte a melódia tanulására.²

A későbbi adataink arról szólnak, hogy a XIII. században is fölkeresték a tanulni vágyó magyar ifjak a párisi egyetemet, de az is valószínű, hogy nem Lukács volt az első magyar, ki az ottani egyházi iskolákon megfordult. Positív adataink ugyan erre nincsenek, de több körülmény mutat rá, hogy az időtől fogva, hogy Szent László király a somogyvári Szt. Egyed apátságot megalapította (1091), abba francia bencéseket hívott, őket a saint-gillesi anyamonostor fennhatósága alá rendelte s kikötötte, hogy ide ezután is csak francia szerzeteseket szabad felvenni – *in qua non soient recipi, nisi Franci* – a magyar-francia kulturális érintkezés állandóvá vált.³ Legújabb nyelvtörténeti, palaeographiai és történelmi irodalmunkban három tudósnk három külön szempontból világított rá e kulturális érintkezés többoldalú voltára és intenzivítására. MELICH JÁNOS kimutatta, hogy a latin okleveleinkben szórványosan előforduló magyar hely-, személy- és köznevek ortográfiája a XI. század végétől XIII. sz. közepéig francia szabályokat követ.⁴ HAJNAL ISTVÁN szóval és hasonmásokban tette kétségeimé az okleveleink külsején, betűformáin, írásán és stílusán épp ez időtől kezdve mutatkozó és később mind erősebben nyilvánuló francia hatást. Íróik, a magyar királyi nótáriusok, később kancelláriai alkalmazottak Európa ezidőbeli kulturális centrumában, Parisban nyerték kiképzésüket,⁵ HÓMAN BÁLINT a Szent László-kori *Gesta Ungarorum*-ról és Anonymus *Gesta-járól* mutatta ki, hogy stílusra, kompozícióra nem a száraz német annaleseket, barátkrónikákat, hanem a magas irodalmi ízléssel, szépprózában megírt, kerek konstrukciójú, művészi francia *Gesta-kat* követik. Íróik sem lehettek hát kolostorokban meghúzódó szerzetesek, hanem ugyancsak azon külföldi, főképp francia, párisi iskolázottságu, művelt királyi udvari familiárisok, káplánok, nótáriusok voltak, akiből csakhamar prépostok, kancellárok, püspökök, érsekek lettek, bekerültek a királyi tanácsba, fontos kiküldetésekre, külföldi követésekre alkalmazták őket.⁶

¹ MIGNE, *Patrologia Latina* 211 k. 334-35. hasáb. István apát 1177-1192 közt írt 146 levele közül a 6. és 7-ik szám: Anonymusszal kapcsolatban idézi már ENGEL KERESZTÉLY, *CORNIDES Vindiciae Anonymi-jéhez adott Supplementumában* 318.

I. Adorján 1185-ben III. Béla nótáriusa, 1185 – 86-ban budai prépost és kancellár, 1187-től 1204-ig: erdélyi püspök, Jakab 1200 1202-ig prépost és II. Endre herceg kancellárja, később váci püspök. Miklós esztergomi érsek (korábban 1146 1158 közt

II. Géza comes capellae-je) egy 1183. évi oklevelében együtt szerepel egy Adorján és egy Bethlehem nevű prépost, (KNAUZ, *Monumenta Eccl. Strig. I.* 128 9.) Ha ez azonos nevek alatt azonos személyeket is keresünk, István Szt. Genovéa apátjának fenti levelét 1183-84. évekre datálhatjuk. V. ö. SEBESTYÉN, *Ki volt Anonymus?* IX-XI. 1. és II. 93. 1.; HÓMAN, *Szt. László-kori Gesta Ungarorum* 44. 1. jegyz.

² SZENTPÉTERY, id. *Kritikai jegyz.* 49. 1 153. sz. Elvin később a váradi püspöki széket nyerte el (1198-1202), közeli rokona volt Boleszló váci püspöknek (1188-1211). WENZEL, id. m. VI. 198.

³ BAUMGARTEN, *Századok* 1906. 389-411. Pannonh. Rendt. XII. B. 149-152., HÓMAN, *A Szt. László-kori Gesta Ungarorum* 20.

⁴ *Magyar Nyelv*, 1908. IV. 328. 1914, X. 385-406.

⁵ *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából.* 1921. 31-104.

⁶ Id. mű. A magyar-francia kulturális kapcsolatok intenzivítását természetesen más körülmények: bevándorlás, kereszteshadak átvonulása, új szerzetesrendek (premontreiek, ciszterciák, keresztesslovakok) betelepülése, Árpád-házi királyaink családi kapcsolatai, házassági összeköttetései is mélyítették.

Nekünk azonban ezen megállapításoktól függetlenül, tisztára okleveles adatokkal kell kimutatnunk, hogy a „*P. dictus magister*”-féle szerkezet linguisticus helyessége és valódi értelmének kimutatása céljából helyes útra tértünk, midőn Anonymus Prológusában említett *scolare stúdiomot* a trójai háborúra és DARES PHRYGIUS művére való hivatkozása alapján, francia földön, Parisban keressük. Miután, mint fentebb is említettük és legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink Íróinak kilétéhez irt adalékainkban is kifejtettük,¹ főképp nyelvtörténeti szempontok figyelembe vételével nem tartjuk még véglegesen eldöntöttnek Anonymus korát s a közfelfogással szemben, mely MÁTYÁS FLÓRIAN és PAULER óta III. Béla kora mellett állapodott meg, II. Béla korát valószínűbbnek tartjuk, kiterjesztettük kutatásainkat a XII. század 30-as éveitől végéig terjedő második nagyobb felére.

Ez időben három nagy és több kisebb egyházi, káptalani, apátsági iskola működött Parisban: első a *Notre Dame* székesegyház kötelékébe tartozó iskola (*in insula*, vagy *inter duos pontes*), a második a *Szt. Genovéva* hegyén (*in monte*) épült bencés apátság, a harmadik a *Szt. Viktorról* elnevezett apátság iskolája, a kisebbek a *Mauvoisin*, a *St. Germain des Prés-i*, a *St. Martin de Champs-i* és a *St. Denis-i* iskolák.²

Vizsgáljuk most már, használják-e ezek főnökei, apátjai, tanárai, vagy a belőlük kikerült tanítványok kiadványaikban, leveleikben címük, titulusuk mellett a kérdéses „*dictus*”-os szerkezetet? Kutatásainkban legnagyobbrészt MIGNE Patrologia Latinájára kellett támaszkodnunk, mert ezen kívül alig egynehány, leginkább későbbi korra vonatkozó, francia oklevéltár, facsimile gyűjtemény és egy-két korai formuláskönyv, „*ars* vagy *ratio dictandi*” állott rendelkezésünkre. Mindezek ellenére, azt hiszem, talált adataink pusztá felsorolásával is sikerül megvilágítanunk a „*P. dictus magister*”-féle szerkezet használatának helyét, valódi értelmét és alkalmazásának linguisticus helyességét.

Tudnivaló, hogy Anonymus Prológusában nemcsak hivatkozik DARES-re, hanem egész sorokat betűszerint átvesz az „*Excidio Troiae*” előszavából.³ Miként ebben Cornelius Nepos a római levél rövid salutatóijával köszönti Sallustiust: „*Cornelius Nepos Saünstio Crispo suo salutem*”. Névtelen Jegyzőnk a XII. századi missilis levelek, epistolák kezdőszavával ajánlja Grestá-ját N. névkezdőbetűs barátjának: „*P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie nótárius N. suo dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientie imbutus salutem et sue petitionis effectum.*”

Legkorábbi analog példáinkat GILBERTUS FOLIOTH, cluni-i szerzetesből lett gloucesteri apát 1139-1148. évek közti levelezésében találtuk. FOLIOTH ez idő alatt nem kevesebb, mint 80 levelében írja nevét és címét a „*fráter G. dictus abbas*”, vagy „*G. Glocestrie dictus abbas*” formában. 1148-ban herefordi püspök lett. A magyar Lukáccsal kapcsolatban megismert WALTER MAPES írja róla, hogy „*Vir trium peritissimus linguarum, Latináé, Gallicae, Anglicae*”. Ebből s hogy Franciaországban kezdte papi pályáját, jogosan következteti BUDINSZKY,⁴ hogy Parisban nyerte tudományos kiképezését.

¹ Magyar Nyelv, 1925. 31.

² FINÁCZY, A középkori nevelés története 259.

³ coRNiDKS, Vindiciae 33. I.; MARCZALI, Egyetemes Philologiai Közlöny I. 1877. 358. I. jegyz.

⁴ Id. mű. 81.

Adataink közül néhányat felsorolunk:

1139-1148: Charissimo fratri suo B. Cerneleinsi Dei gratia abbati fr. G. *Glocestriae dictus abbas* consolationis et consilii spiritu semper refoveri.

(MIGNE, Patr. Lat. 190. k. 745., 742-796. hasáb.)

XII. század első fele: G. Coenobii S. *Victoris dictus abbas* cum fratribus suis omnibus fidelibus tarn posteris, quam praesentibus *in perpetuum*. (Az 1155-ben elhunyt GILDUIN, a párisi Szent Viktor kolostor apátjának levele u. o. 196. k. 1379. hasáb.)

1147: Amantissimo patri et domino Eugenio (III.), Dei gratia summo pontinci fr. *Bemar dus Claraevallensis vocatus abbas*, modicum id. quod est.

(U. o. 186. k. 1347. h.)

1147 körül: Sugerio Dei electione reverendissimo abbati sancti Dyonisii, amico suo charissimo, domino suo, Ulgerius eiusdem permissu Andegavensis ecclesiae *licet indigne dictus episcopus*. (U. o. 186. k. 1348. h.)

1147-1150 körül: Charissimo domino suo Sugerio, venerabili abbati S. Dyonisii, fr. Gaufredus Burdegalensis ecclesiae *dictus episcopus* salutem. (U. o. 186. k. 1359. h.)

1147-1150: Charissimo patri et domino Sugerio beati Dyonisii abbati, fr. B.(ernardus) Claraevallensis *vocatus abbas*, salutem et dilectionem. (U. o. 186. 1582.)

1150 körül: Ego fr. Hugo Dei gratia Premonstrate ecclesie *dictus abbas*... (Le Mont-Saint Quentin abbaye de l'ordre de Premontré, canton de Péronne), VICTOR DE BEAU-VILLE, Recueil de Documents inédits concernant la Picardie, Paris, 1867. II. 5.

1150 körül: Fratribus et filiis dilectissimis fr. Petrus *humilis eorum dictus abbas* spiritum dilectionis et pacis. (MIGNE, 202. k. 479. hasáb; más leveleiben:

humilis abbas, indignus abbas, id quod est et potest etc.)

XII. század közepe: Domino et amico suo G. Dei gratia venerabili Portuensi episcopo Hugo Suessionensis *dictus episcopus* salutem etc. (U. o. 196. 1585.)

XII. század közepe: Domino suo charissimo Ludovico Francorum regi Hugo Suessionensis *dictus episcopus*, semper suus, salutem et etiam post mortem dilectionem. (U. o. 196. 1588.)

1155 után: Henrico Dei gratia gloriosissimo regi Anglorum A. coenobii S. Victoris Parisiensis *qualiscunque dictus abbas* salutem et administratione regni temporalibus aeternum promereri... (Achardus, 1155-től volt apát.

U. o. 196. 1381.)

1159: Eberhardo Saltzburgensis ecclesiae venerabili archiepiscopo Henricus Remensis ecclesiae *dictus archiepiscopus* fidei constantiam et oculum charitatis habere. (U. o. 196. 1569.) V. ö. HANSIZIUS, Germaniae Sacrae Tom II. p. 271.

1159: Reverendo domino et fratri suo Ludovico, Dei gratia Francorum regi, Henricus Remorum *dictus archiepiscopus* salutem et fraternae dilectionis affectum. (MIGNE, 196. 1568.)

1162: Charissimis fratribus, filiis et amicis Cellensis monasterii fr. Petrus S. Remigii (apud Remos) *dictus abbas* salutem in Domino. (U. o. 202. 550.)

1163: Amantissimo domino et fratri Ludovico, Dei gratia regi Francorum excellentissimo, H. Remensis *dictus archiepiscopus* salutem et verae dilectionis affectum. (U. o. 196. 1570.)

1162-1180 közt: H. venerando abbati de Sancto Huberto (in Arduenna silva, dioec. Leodiensi) P. sancti Bemigii *dictus abbas* salutem. (TJ. o. 202. 578.)

1164: In nomine sanctae et individuae Trinitatis, Amen. Ego Humbertus monasterii Karoliloci (apud Espiers) *abbas dictus* et totus fratrum conventus.

(Cartulaire de Notre Dame de Paris. II. 340, MIGNE, 205. 907.)

1168: Reverendis in Christo patribus episcopis et cardinalibus, Sanctae Romanae Ecclesiae filiis, Henricus Remorum *dictus archiepiscopus* salutem et reverentiam. (U. o. 196. 1573.)

- 1169: B.(alduinus) Dei gratia Noviomensis *dictus episcopus* dilecte sorori B.(asilie) abbatisse Fontissomme, atque eiusdem loci universo conventui. . . (VICT, DE BEAUVILLE, Recueil II. 10.)
- 1170 *körül*: Amicis suis charissimis M. Joanni et Richardo fratri suo fr. Petrus S. Remigii *dictus abbas* perpétua pace gaudere. (MIGNE, 202. 570.)
- 1170 *körül*: Domino et patri suo charissimo 13. Dei gratia episcopo Excestriensi (Anglia) fr. Petrus Sancti Remigii *dictus abbas* salutem. (U. o. 202. 575.)
- 1171: Amantissimo domino et fratri Ludovico, Dei gratia regi Francorum excellentissimo, Henricus Remensis *dictus archiepiscopus* salutem et verae dilectionis effectum. (U. o. 196. 1574.)
- 1171: Henricus Remensis *dictus archiepiscopus* charissimo suo H. venerabili S. Victoris abbati, salutem et dilectionem in Domino. (U. o. 196. 1575.)
- 1171: In nomine sanctae et Individuae Trinitatis. Ego Henricus Dei gratia Remorum *dictus archiepiscopus* omnibus tam futuris, quam praesentibus *in perpetuum*. (U. o. 196. 1581.)
- 1177-1192: Nobilissimo B.(elae) Hungariae regi Stephanus de Sancta Genovefa *dictus abbas*, totusque eiusdem ecclesiae humilis conventus. (Ebben, a magyar irodalomban számtalanszor idézett levélben ír Bethlehem elhunytáról.) MIGNE, 211, 334-335.
- 1177-1192: Sanctissimo domino et patri Heraclio Caesariensi episcopo fr. Stephanus S. Genovefae Parisiensis *dictus abbas*, coelestem Jerusalem habitare. (U. o. 211. 355.)
- 1177-1192: Charissimo domino et patri G. abbati S. Satyri Stephanus de S. Genovefa *dictus abbas* communes orationes in Domino. (U. o. 211. 419.)
- 1177-1192: Nobili viro Rolando de Dinano Stephanus S. Genovefae *dictus abbas* totusque ecclesiae ipsius humilis conventus salutem. (U. o. 211. 420.)
- 1177-1192: Sanctissimo domino et patri Dei gratia summo pontifici H. S. Dionysii, F. S. Germani, G. S. Victoris, S. S. Genovefae *dicti abbates* salutem etc. (U. o. 211. 427.)
- 1177-1192: Charissimo et amantissimo fratri et amico Petro Stephanus S. Genovefae *dictus abbas* etc. (U. o. 211. 431.)
- 1181-1210: Reverendissimo in Christo amico, venerabili viro Guiberto G. Dei gratia *dictus abbas* S. Eucharii salutem. (Godefridus apát levele. U. o. 211. 1305.)
- 1181: Sanctissimo domino et patri Alexandro (III.) pontifici Stephanus *dictus abbas* etc. (U. o. 211. 321.)
- 1190 *körül*: Domino et amico suo magistro A. de Vitreio, fr. Adam *dictus abbas* Perseniae, sapere, quae sursum sunt, non quae super terram. (U. o. 211. 650.)
- 1190 *körül*: Fr. Adam *peccator*, vagy: *humilis servus* fratrum Perseniae, vagy: fr. A. *omnium monachiorum minimus*; vagy: fr. Adam *pauperum Perseniae servitor indignus*. (U. o. 211. 650. s köv. hasábk.)
- 1190 *körül*: Dilecto suo, Adam Perseniae *dictus abbas* etc. (211.653.); vagy: fr. Adam *dictus abbas* Perseniae (U. o. 659.); fr. Adam *qualiscunque* Perseniae abbas. (U. o. 664.)
- 1190-1200 *körül*: Fr. Adam *talis qualis abbas* Perseniae . . . *omnium monachorum minimus* (Perseigne cisztercita apátság. U. o. 211. 583.)
- 1198: Ego Godefridus dominus de Sainz et ego Gillebertus *dictus abbas* Fusniaci et capitulum nostrum . . . (Foigny, cisztercita apátság. VICT, DE BEAUVILLE, Recueil II. 19.)
- 1200 *körül*: St. *dictus decanus* totumque Gerborredi capitulum (Stephanus doyen de Gerberoy 1195-1220. U. o. III. 121.).
- 1203: Johannes *dictus abbas*, totumque capitulum S. Genovefae de Monte Parisiensi. . . (M. GUERARD, Cartulaire de l'Église Notre Dame de Paris I. 107.)
- 1207: Ego Blanche Comitissa, Trecensis Palatina et Ego A. Dei gratia *dictus abbas* de Marie Silue Maioris. (Fondation de la Neuville- aux-Larris, Marne) Musée des Archives départementales, Paris, 1878. XXX. 59. tábla.)

- 1214: Universis praesentes litteras inspecturis Gaufridus Tyronensis monasterii *dictus abbas* et totus conventus salutem in domino. (M. GUERARD, Cartulaire de l'Église Notre Dame Paris, I. 368.)
- 1216: Ego Johannes *dictus abbas* Sancti Victoris Parisiensis et eiusdem ecclesiae capitulum. (U. o. I. 367.)
- 1221: Ego frater Johannes *dictus abbas* et conventus (Liliéi apátság). FLAMMERMONT: Album Palaeographique du Nord de la France 13. – HAJNAL, írástörténet IX. tábla 15. A. (*facsimilében*).
- 1230: Fráter Michael ordinis sanctae Trinitatis et captivorum *dictus minister maior, licet indignus* etc. (M. GUÉRARD, Id. m. I. 371.)
- 1242: Noverit universitár vestra quod, Colardus *dictus clericus* de Hanapes . . . (VICT, DE BEAUVILLE, Id. m. II. 36.)
- 1253: Ego Gillebertus *dictus Gomes* de sancto Quintino in Pratis . . . (VICT. DE BEAUVILLE, Id. m. III. 155.)
- 1270: Ego Johannes *dictus domicellus* de Odorio (U. o. III. 98.) etc., etc., etc.

Ha már most e címek, papi méltóságnevek mellé tett „dictus”, „vocatus” stb. szavak magyarázatát keressük, tekintetbe kell vennünk a középkori „ars dictandi”-knak vagy „ars prosandi”-knak szabályait, miként kell a levélírónak a nála alacsonyabb, magasabb vagy egyenrangút a címzésben megszólítania? Konrád mester 1275. évi „Summa de arte prosandi”-ja ezt így szövegezi: „De tribus gradibus scribentium seu litteras mittentium. . . Superioribus verba competunt motiva, monitiva, mandativa, preceptiva, imperativa, interdum tamen verba orativa, exhortativa, persuasiva, placativa, cum negotii qualitas id exposcit. Inferioribus verba competunt *devota*, *fidelia*, *famularia*, *gratitudinis* et *conditionis* expressiva, *humilia*, *servilia*, *obeditiva*, *obtemperativa*, *subditiva*, *subiectiva*, *filialia*, *obsequiosa*, *officiosa*, *supplicativa*, *deprecativa*, *orativa*, *rogativa*, *petitiva*, *secundum personarum* et *nogocii qualitatem*. *Equalibus* competunt verba *mediocria*, *modesta*, *moderata*, *temperata*, *personarum* et *nogocii qualitatibus* ad superiores et inferiores respondentia convenienter.¹

A levélíró tehát a nála magasabb állásban lévőt a levelét kezdő salutációs sorokban a lehető legkeresettebb szavakkal magasztalja, feldicséri, míg magát, saját titulását, állását lealacsonyítja. Vagy a „dictus”, „vocatus” stb. szavakkal *szerénykedve* kifejezi, hogy bár így s így címeznek, de nem vagyok az, nem illet meg a cím, nem vagyok reá méltó, csak *mondanak*, *neveznek* annak, de csak névleg vagyok az. Ennek a szokásnak elfajulásaként néha a leglebecsmérőbb kifejezésekkel illetik magukat a levélírók. Az egyenranguakkal szemben természetesen nem ily fokozott, kiélezett a magasztalás, illetve megalázkodás, de a titulussuk, állásuk neve mellé a mérsékelő szókat (*dictus*, *vocatus*) szerénykedésből, udvariasságból mindig odateszik. E szokás legkorábbi példáit már a VIII-X. századi Karoling-korbeli formuláskönyvekben megtaláljuk: 774-800: Viro gloriosissimo, a Deo decorato illó (név helyett) *gratia Dei regi Francorum et Longobardorum, Romanorumque, ille (név helyett) peccator, vocatus, abba* una cum congregatione sancti Petri et sancti Leudegarii – salutem etc. (Formules de Saint-Gall., EUGÈNE DE KÖZIÈRE Recueil Général des Formules usitées dans l'empire des Francs du Ve.)

¹ Quellen und Erörterungen zur Bayerischen und deutschen Geschichte, München, 1863. IX. LUDVIG ROCKINGER, Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts. 472-73. 1.

A mű teljes címe: „Incipit summa de arte prosandi, compilata a magistro Cuonrado cantore ecclesie thuricensis constantinensis dyocesis maguntine metropolis, conscripta anno domini M^o. CC^o. LXX°. V^o indictione III^{ta}”

au Xe. siècle. IL Paris, 1859. 513. 1.) Ugyané VIII. századi formuláskönyvből vesszük még a következő kifejezéseket: ... illi (név helyett) abbati ille (név helyett) *donum Dei vocatus sic*, eternam in Domino salutem (u. o. II. 1055. 1.); Vir ille (mindig a név helyett) *exiguus*, illo Strabi suo salutem; ille *exiguus omnium servorum Dei quamquam immeritus, episcopus exigus et peccator*; ille *infimus ministrorum Christi famulus*; ille *humilis, no'z adhuc monachus*: ille *Dei dono abbas*; ille *non merito abbas*; *ultimus clientulus et servus* vester; ego in Dei nomine ille et si *indignus: peccator*; obtemperantium vobis *ultimus alumnus, licet indignus*: ille *ultimus servorum Christi famulus*: ego ille *exiguus advena: infimus* celsitudinis vestre *servorum* etc.¹

A Monumenta Germaniae Historica, Legum V. *Formulae* c. kötetéből idézünk még néhány idevágó korai, VIII-X. századi adatot:

Formidae Marculfinae aevi Karolini, saec IX-X.: Domino beatissimo et meritis venerando, sancto patri illo (név helyett) abbate, sive episcopo, ego ille (név helyett), *ac si indignus, vocatus abba* perpetuam vobis in Domino. . . salutem. (177. 1.)

Formidae Turonenses vulgo Sirmondicae dictae saec. VIII.: In Dei nomine, *quamquam peccator, abba* dilecto amico etc. (155. 1.)

Formidae Alsaticae saec. IX. Domino atque venerabili illo episcopo gratia Dei omnipotentis *vocatus abba* unacum fratribus in Christo Jesu salutem (u. o. 329. 1.); Domino venerabili atque honorabili illi abbati ille, *donum Dei vocatus sic*, eternam in Domino salutem (330. 1.); Domino gloriosissimo adque excellentissimo Karoló regi, Amico (abbas fuit 774. c.-787.) *peccator, vocatus abba*, unacum fratribus in cenobio Morbachcinse degentibus in Christo Jesu optát salutem (u. o. 330. 1.); Reverentissime matri familie illi Sindbertus *donum Dei vocatus episcopus adque abba* de monsaterio Morbac in Domino eternam salutem (u. o. 332. 1.); máskor Sindbertus *gratia Dei vocatus episcopus atque abba* (u. o.) . . . acsi *indignus peccator et exiguus omnium vestrorum* salutem etc. (u. o. 335. 1.)

Coilectio Flaviniacensis saec. IX.: Domino magnifico sapientiaque degoratum et donum Dei regali gratia sublimatum illi ille *ultimus servorum Dei servus, acsi vilis vel infimus vocatus episcopus*. (u. o. 486 l.).²

Formidae Salsburgenses saec. IX.: Beatissimo et nutu divino honorabiliter atque honorifice in cathedra episcopali sacerdotii dignitati functo illi episcopo ille *quamvis indignus*, tamen annuente divina gratia, *abba vocitatus*, vester ex totis precordiis . . . *devotus famulus* . . . salutem. (453 l.)

¹ Meroving-kori (625-751) adatot nem találtam. A. GIRY, Manuel de Diplomatique, Paris, 1894. 340. 1. tesz ilyenekről is említést: „Comme les évêques, les abbés ajoutaient souvent à leur titre des *expressions d'humilité*: *ac si peccator* (dès l'époque mérovingienne), *humilis, indignus, nomine non merito* etc., ou encore une formule telle que *Dei gratia, miseratione, dispensatione* divina.

² Ezen változatos, „*vocatus*” szóval kapcsolatos adatok alapján tévesnek kell tartanunk MABILLON JÁNOS-nak, a diplomatika atyjának, alábbi megjegyzéseit, illetve annak első, a „*vocatus episcopus*”-okra vonatkozó részét, annál is inkább, mert alább „*vocor*”, „*vocitatus*” stb. „*episcopus*” is előfordul: Ad Episcopos quod attinet, variis titulis usi Punt in litteris suis. *Qui éledi erant, sed nondum ordinati, dicebantur vocati Episcopi*, in Ordine Romano, et in formula XII. apud Sirmundum in tomo II. Conciliorum Galliae: Ego Adalbertus *vocatus* Episcopus Morinensis. Hinc in catalogo ms. Episcoporum Namnetensium haec leguntur post Salapium: Agatheus *vocatus, sed non Episcopus*, et post Robertum: Amito *vocatus, sed non Episcopus*. Ordinati veró se *humiles seu indignos Episcopos, etsi peccatores Episcopos*, non raro *peccatores* suppresso Episcopi nomine appellabant: JOH. MABILLON O. S. B. De re Diplomatica libri VI. Luteciae Parisiorum, 1709. Lib. II. Cap. IL 63. 1.

Collectio sancti Dionysii saec. IX. . . . decrevi ergo in Dei nomen ill. *etsi quamlibet peccator*, illius urbis *gratia Dei vocor episcopus*. (501.1.) *Indicularkis Thiathildis* saec. IX-X.: Eximio viro . . . domino Adalardo Theathildis humillima ancilla ancillarum Christi *quamvis meritis indigna vocata abbatissa* . . . salutem (u. o. 526. 1.)

Formulae Negotiorum Civilium saec. VIII-IX.: Christianissimo et glorioso Domino nostro Luduwigo Augusto . . . Ego enim ille per gratiam vestram et misericordiam *abba vocatus* unacum omni congregatione nostra (u. o. 533. 1.) stb., stb.

A „*dictus abbas*”, „*dictus episcopus*”-féle szerkezetre, miként az oklevelekben és levelezésekben, úgy a formuláskönyvekben sem akadunk a XII. század dereka előtt példára. Egy XII. századi, franciaországi, orléansi levelezőkönyvben az „*Ars dictandi Aurelianensis*”-ben fordul elő az erre vonatkozó legelső szabály: *Salutationes ecclesiasticarum personarum ad papam*.

Si archiepiscopus vei episcopus scribat, sic debet formare salutationem: sanctissimo patri ac domino A Dei gracia summo pontifici devotus filius Manasses aurelianensis ecclesie episcopus vei *minister indignus*, vei *minister humilis* salutem et debitam obedienciam.¹

Si abbas scribat, sic debet formare salutationem: sanctissimo viro A dei gracia summo pontifici devotus filius N mitiacensis *dictus abbas* salutem et orationes.

Ut generaliter dicam, omnes qui religiosi sunt et devoti, debent oraciones mandare.²

Kétségtelen tehát, hogy Béla király Névtelen Jegyzője a saját korabeli, hogy úgy mondjuk, a *divatos franciaországi* kifejezést alkalmazta, midőn Grestá-ját „*P. dictus magister*” szavakkal kezdte.

A „*dictus*”-os szerkezet további fejlődését a XII. századon túl nem igen kutattuk. SZENTPÉTERY IMRE professzor úr volt szíves figyelmünket felhívni rá, hogy megtaláljuk A. GIRY, Manuel de diplomatieque-jében (Paris 1894.). E szerint a XII-ik század második felében Franciaországban igen gyakori – mint láttuk – csaknem kizárólagosan egyháziak címei mellett alkalmazott, alázatokodó kifejezést, a következő században kisajátították a ciszterciták és a rendjükből származó trappisták apátjai. Méltóság-nevük mellett a „*dictus*” szó a XIII. században karakterisztikussá válik: 1212.: Fráter Hermannus *dictus abbas* de Ripatorio (Larrivour; D'ARBOIS de JUBAINVILLE, Études sur les abbayes cisterciennes, p. 468.); 1214.: Fráter J.(damus) *dictus abbas* domus Dei de Trappá; 1273.: Fráter üt(erbertus) *dictus abbas* domus Dei de Trappá cisterciensis ordinis; 1313.: Frère Michiel *dit abbé* de la Trappe (Cartul. de l'abb. de la Trappe, publ. par la Soc. archéol. de l'Orne, Alençon, 1889; GIRY id. m. 343-344 1.) Ebből magyarázhatjuk meg, mire különben a figyelmet fentebb felhívtuk, hogy a kései magyarországi *dictus*-os adatok (1272, 1342, 1361) cisztercita apátokra vonatkoznak.

Azon korból, melyet kutatásunk tárgyává tettük, legteljesebben *Szent Hildegard*, a belgiumi, liègei, lüttichi egyházmegyében, a Bingen melletti hegyen épült Szent Rupert-, vagy Róbert-ról nevezett Szent Benedek-rendi apácakolostor apátnőjének (1147-1173) levelezését ismerjük.

¹ A például felvett levél III. Sándor pápához (1159-1181) szól, a levél írója II. Manasses orléansi püspök (1146-1185).

² Quellen u. Erörterungen IX. 1863. L. ROCKINGER, Briefsteller u. Formelbücher 106. 1.

Röviddel 1179, vagy 1180-ban bekövetkezett halála után gyűjtötte össze leveleit nagy tisztelője, *Theodoricus mester*, bencés apát, mások szerint csak szerzetes. Szent Hildegard víziói, látomásai iránt, melyeket 1141-ben kezdett írni, az akkori egész keresztény világ érdeklődött, várták kinyilatkoztatásait. Az egykorú latin kultúrájú Európa egész területéről a legkülönfélébb rendű és rangú egyházi férfiak és nők, papok és apácák felkeresték leveleikkel.¹

E levelek üdvözlő soraiból kívánunk még néhányat bemutatni, annál is inkább, mert a fenti változatos sorozatban nem találtuk meg a „*P. dictus magister*” teljes analógiáját. Úgy látszik, a fentebb bemutatott hivatalos levelezésekből kiselejtezték a szerény magisterek igénytelen írásait. Ezen egykorúlag összegyűjtött sorozatban ezeket is megőrizték s megtaláljuk köztük, ha csak egy példányban is, a *mindezideig* Névtelen Jegyzőnk „*Gesta Hungarorum*”-a kezdőszavainak *tökéletes mását*:

1147-1173: Constantiensis ecclesiae D. g. episcopus, quamvis inutitis et indignus, Hildegardi sponsae Christi de coenobio S. Roberti in Pinguis (in dioec. Leodiensi), intimae charitatis augmentum etc. MIGNE 197. k., 173. hasáb.

Henricus Dei gratia de Bevez solo nomine vocatus episcopus Hildegardi dilectae magistrae sororum in Monte S. Roberti de Pingis etc., n. o. 197. k. 180.
Arnoldus Dei gratia Trevirorum ecclesiae hum Ms electus, düectae in Christo cognatae suae Hildegardi de S. Robert salutem et dilectionem, u. o., 181. hasáb.

Dilectae in Domino et devotissimae sorori Hildegardi, Dei gratia magistrae in coenobio S. Roberti fr. E. sancti Anastasii vocatus abbas, salutem et orationem, u. o. 196. h.

A. indignus provisor coenobii S. Emmerami Ratsponae . . ., u. o. 199. h.
Hildegardi beatissimae sanctimoniali, feminae, E. solo nomine Neunburgensium fratrum abbas etc., u. o. 200. h.

Dominae suae Hildegardi, sanctae religionis honore praefulgenti, II. S. Mariae inutiliter dictus abbas, quaecunq̄ orationum et precum officium et S. debitae servitutis affectum, u. o. 201.

Hildegardi dilectae matri suae . . . H. filius eius et provisor ovilis B. Disibodi, lieu! non opère sed nomine tenus, quidquid bono temporali est melius, u. o. 204. h.

Deo amabili dominae Hildegardi, A. qualiscunq̄ minister S. Martini in Colonia, u. o. 208.

Charissimae sibi in Christo sorori, dominae Hildegardi, A. abbatisa, quamvis indigna S. Glodesindis in Meti salutem, u. o. 210.

Hildegardi dominae suae, O. famularum Christi in Elostat gubernatrix indigna . . . u. o. 214.

Dominae Hildegardi venerabili magistrae sponsarum Christi, quae sunt in Pingia, E. humilis monacha et magistra sororum, quae in Schonaugia sunt, u. o. 214.

Hildegardi in Christo dilectae dominae suae, G. solo nomine praepositus in Franckenfort . . ., u. o. 218.

Philippus decanus, licet indignissimus, maioris ecclesiae, totusque clerus Coloniensis etc., u. o. 243.

T. Dei gratia ecclesiae SS. Apostolorum, quae est in Colonia, dictus decanus, primus magister scholarum, cum universis eiusdem ecclesiae fratribus . . . dominae Hildegardi . . ., u. o. 258.

Philippus, Dei gratia ecclesiae beatae Mariae, quae est in Parco Lovaniensi, dictus abbas, H. de Binga ancillarum Dei venerabili magistrae bonum salutis aeternae, u. o. 276.

¹ Kiadva MIGNE id. m. 197. k. v. ö. FRANCHE, St. Hildegarde, 1903.

- H. venerabili dominae ... G. Brunwillarensium *abbas indignus* . . . , u. o. 280.
- Hildegardi . . . A. *solo nomine Elevacensis dictus abbas*, post vallem lacrymarum gaudia, u. o. 281.
- Hildegardi . . . H. *abbas nomine Mulebrunensis (utinam merito!)* perpetuam salutem a Domino, u. o. 283.
- Dominae H. summo Regi desponsatae et sororum de S. Ruperto magistrae B^A de S. Michaeli in Bavenberg *abbas immeritus* . . . , u. o. 284.
- Hildegardi . . . B. *pauper Christi serviis et abbas* de S. Euchario *immeritus* . . . u. o. 286.
- Sanctae et Deo dicatae virgini H. . . . L. *solo nomine abbas* de S. Euchario, u. o. 287.
- N. Bellaevallis, G. Cari-loci, A. Clarifontis, B. Caritatis, G. Bethaniae *didi abbates* H. praelectae Christi sponsae, u. o. 292.
- Richardus servorum Dei in Sprinchersbat *minister indignus* . . . , u. o. 296.
- H. . . . W. . . . fratrum in Hegennehe *praelatus quamvis indignus* ... u. o. 299.
- Dominae suae et magistrae H. frater N. in Elvestat, *inops et pauper*, unacum grege sibi commisso, u. o. 301.
- Hildegardi venerabili omnipotentis Dei famulae, H. *humilis et modicus provisor* in Selbolth, u. o. 301.
- Dominae H. . . . venerabili magistrae, H. in Wadego, *praelatus quamvis indignus* . . . u. o. 304.
- H. in Christo dilectae ... S. fratrum in Confluentia *praepositus, quamvis immeritus*, salutem, u. o. 309. h.
- H. omni honore dignissimae dominae H. de domo in Moguntia *praepositus et peccator sordidus*, u. o. 312.
- H. *qualiscunque* Dei gratia *praepositus* in Knethstehde . . . venerabili ancillae, u. o. 314.
- Hildegardi dominae . . . M. Dei gratia *dicta abbatissa* in Wethderswinkele cum omnibus sororibus suis, u. o. 319.
- Beatae memoriae* H. de S. Ruperto, S. *solo nomine abbatissa* in Altuvich Trajectensis ecclesiae, introire chorum lumine luminum illuminatum. (Megvan Hildegard válasza is.) 321. h.
- Sophia in Kizingun *dicta abbatissa, sed p arum pt oficiens*, orationis obsequium indeficiens, u. o. 322.
- Dominae suae Hildegardi . . . N. *humilis ministra et dicta gubernatrix* sororum apud Widergoldesdorf, Deo . . . servientium u. o. 329. h.
- Reverendae in Christo multum diligendae matri H. E. Dei gratia, *si quid est, scilicet abbatissa, quamvis indigna* in superiori monasterio Ratisbonae orationes . . . U. o. 332.
- H. de S. Ruperto magistrae . . . N. de Didenkirkim juxta Bunnam *abbatissa, licet indigna, tantilla tantae, et indigna dignae* orationis instantiam, u. o. 334. h.
- Hildegardi magistrae sponsaram Christi T. dicta magistra sororum Anturnacensium, summis spiritibus quandoque conjugii in coelestibus. u. o. 336. h.
- Dominae serenissimae . . . H. . . . *monachorum* S. Benedicti *infimus, quamvis indignus sacerdos* T. u. o. 344.
- H. salve Christi nobilis sponsa. *Quis, qualis, quantus, quomodo, unde sim, scilicet H. magister* de Traiecto *indignus*, ex praesenti latoré habes cognoscere. u. o. 347.
- Sacrae Dei virgini venerabili . . . B. Dei gratia in Trevirensi ecclesia *qualiscunque sacerdos, quamvis sacerdotii indignus*, seipsum. u. o. 349.
- Dominae H. matri spirituali fr. S. *ecclesiae fratrum extimus, sed super omnes peccatorum sordibus obfuscatus*. u. o. 350.
- Dominae H. eximiae virgini Christi, V. *Parisiensis humilis et indignus magister nomine et loco quo fungitur*, orationem. 351.
- Hildegardi reverendissimae dominae – N. de S. Martino Moguntinae Ecclesiae *decanus indignus, modicum id quod est*. u. o. 355.

Dominae Hildegardi N. *paccator* de Ebra, Cisterciensis ordinis *inutilis monachus*. . . 359.

Hildegardi sanctae ac Dei amicae, sponsae Christi, V. Wessionensis *calamus contractus, forma mali, esca diaboli*. 360.

Dominae suae . . . Hildegardi N. prior de Zwifelda cum caeteris fratribus suis, *quorum Dens nomina novit*, debitae orationis exhibitionem. 370.

Hildegardi . . . N. prior *indignus* totaque *pauper et humilis congregatio* Cistellensium fratrum. 380. stb., stb.

Íme tehát Szent Hildegardnak a XII. század derekáról való levelezésében, az egykorú epistola-stilus legváltozatosabb szövirágaival, frázisai-
val, az alázatoskodás tettetett, az önbecsmérlés keresett kifejezéseivel
kapcsolt titulusok, papi méltóságnevek válogatott gyűjteményében meg-
llettük, amit eddig hiába kerestünk, Anonymus szövegkezdő „P. *dictus*
magister”¹ék tökéletes mását. Egy francia apáca levelében szerénykedve
„T. *dicta magistra*”-nak nevezi magát. Azt hiszem, ezen tökéletes analó-
giával bízva lezárhatjuk a 180 éves Anonymus-kérdés egyik sokat
feszegtetett, vitatott problémáját: „*Praedictus*” vagy „P. *dictus magister*”-
nek kell-e olvasnunk a Gesta Hungarorum kezdő szavait? Ezeket immár
palaeographicus és linguisticus megvilágításban helyesen csak *egyféleképpen*
olvashatjuk: „P. *dictus magister*”, amit magyarra „*Mesternek nevezett P.*”
vagy; P., *akit mesternek neveznek*” szavakkal kell fordítanunk.

Béla király Gesta-író jegyzőjének neve tehát minden kétség kizá-
rásával P. betűvel kezdődött. Műve kezdő szavainak biztos megállapítá-
sával és a „*dictus*”-os szerkezet XII. századi francia eredetének kimuta-
tásával egy új, erős bizonyítékkal járultunk annak igazolásához is, hogy
tanulmányait Parisban végezte. A facultas artium – a latin nyelvben,
írásban és oklevélszövegezésben, szerkesztésben való gyakorlati kiképzés
– elvégzése után a székesegyházi vagy a káptalani iskolák bármelyikén
csakúgy elnyerhette a „*magister*” címet, illetve a tanítási szabadságot,
mint az egyetem ugyanezen vagy theologiai fakultásán.¹

De a XII. század a diákvándorlások kora. Aki a párisi tanárokkal
elégedetlen volt, s a keresztény-platonikus, vagy arab-arisztotelikus bölcse-
letért rajongott, „ut sapientiores mundi philosophos audiret”² elment Toledóig is, mint a fentemlített magyar Tádénk.² Aki jogi tudásra akart szert
tenni, az a párisi iskolákról a facultas artium elvégzése után az olasz
egyetemekre látogatott el. Az egykorú szatirikusok gúnyolják is a francia
scolarisokat, hogy elvégezvén az arteseket, Bolognába mennek s onnan
csalafinta ügyvédi fogásokkal, csavaros beszéddel jönnek vissza.³ Önkény-
telenül e diákvándorlások jutottak eszünkbe, midőn P. mester Gestájának
ajánló sorait s prologusát tanulmányozva kezünkbe került BOLOGNAI HUGÓ:
„*Rationes dictandi prosaice*” c. 1119-1124 közt irt levelezőkönyve.
Nemcsak N. barátjához irt ajánló sorainak minden egyes kifejezését,
melyeket ezernyi átvizsgált franciaországi levélben, számos német és
francia eredetű formuláskönyvben, „*ars*” vagy „*summa dictandi*”-ban
eredménytelenül kerestünk, találtuk meg benne betűről-betűre több ízben
is ismételve, de a művecske prologusa is, melyben UGO BONONIENSIS

¹ L. GIRY, id. m. 339; HAJNAL, id. m. 76-83. A híres-neves Abaelard Péter (1079-1142) mesterré lételéről ír FREJSINGI OTTÓ, Gesta Friderici imp. I. 49. GOMBOS F. ALBIN id. m. XV-XVI. 125-126.

² 1175. írod. Tört. Közlemények, 1898. VUI. 193-195.

³ Hajnal id. m. 71., 86.

egyúttal a prólógusok szerkesztésére is útmutatást nyújt, feltűnően ugyanazt a gondolatmenetet tartalmazza, mint Gestánk prólógusa.¹

Lássuk előbb az ajánló sorokat:

„P. dictus *magister* ac quondam . . . Bele regis Hungarie notarius X. suo *dilectissimo amico, vir o venerabat et arte litter alis scientie imbuto, salutem et sue petitionis effectum*. Dum olim in *Scolari studio*... etc.” így kezdődnek Gestánk ajánló sorai. Mindjárt UGO BONONIENSIS ajánlásában megtaláljuk a „*salutem et petitionis effectum*” kifejezést (id. h. 53. 1.). Az „*Ad discipulos scientiam magistrum petentes*” c. fejezetben ismét előfordul ez három változatban: „V. Bononiensis ecclesie sacerdos, licet indignus, solo nomine *magister* suis *scolaribus* in Christo *dilectis salutis et petitionis affectum és effectum*” (63. 1.). – „A. Dei gratia *venerabili* presbitero A. Samaritanus, solo nomine *magister salutem et petitionis effectum*” (84, 86 1.). Az „*Ad magistrum*” c. fejezetben, hol fõlsorolja, miként kell a tudós embereket megszólítani, mindjárt az elsõ: „*Litterarum scientia* ditissimo, prudentissimo . . . vei phylosophie documents *inbuto*.” (63, 64 1.) „A. *litterarum scientia* eruditissimo, viro eloquentissimo” (83 1.). „*Ad amicum*” c. fejezetben: „G. *dilectissimo amico*” (61, 85 1.). Ilyenformán a „*Rationes dictandi*” néhány lapjáról egybe lehet állítani Gestánk ajánló sorainak összes frázisát. Többször előfordul benne P. mester kedvelt fordulata a „*Quid plura?*” (ott I, II, VI, IX, XXV, XLV. cap, itt 72, 89 1), a DARES-bõl vett „*Optimum ergo cluxi*” (86 1.) s prólógusának „*negotiis impeditus*”, „*impeditus sim negotiis*” kifejezése „*negotiorum impeditus*” (89 1.) formában; egyes ritkébb szavai pl. *anhelare* (ott cap. XXIV., itt 77 1), *sarcina* (cap. XIV., itt 93 1) is előkerülnek belõle.

A „*Rationes dictandi*” ily fejezet-végei: „*fi.nem prefationi ponamus* (54 1.), *nunc ad prosaicum revertamur* (55 1.), *nunc ad salutationes revertamur*” (61 1.) stb. (v. ö. DARES prólógusának végén: „*Nunc ad pollicitum revertamur*”), erõsen emlékeztetnek P. mester ily fordulataira: „*Iter hystorie teneamus, inceptum opus faciamus. His omissis redeamus ad propositum opus, iterque hystorie teneamus, et. . . inceptum opus perficiamus*” (cap. II. stb.).

Említettük,¹ hogy Jegyzõnk Gestája prólógusának több mondatát szõrõi-szõra DARES „De Excidio Troiae historia”-ja Cornelius Neposnak tulajdonított elõszavából vette át. Ha a még hátralévõ részbõl elhagyjuk a magyar vonatkozásokat, néhány mondat marad fenn: a trójai háború történetének egy kötetbe gyûjtött kompilációjáról, N. barátja kérésérõl, neki tett ígérterõl s levélbeli sürgetésére ígértenek késõbbi teljesítésérõl. Aligha csalódunk, ha a fentiek alapján azt hisszük, hogy e részek gondolatmenetét és egyes kifejezéseit is, akár közvetlenül, akár közvetve a bolognai mester elõszavának prólógusok szerkesztésére adott utasításából vette át.

¹ Kiadva Quellen und Erörterungen IX. 1863. 53-94. v. ö. IL BRESSLAU, Handbuch der Urkundenlehre I. Leipzig, 1889. 627 – 628.

UGO BONONIENSIS. „*Itationes dic-P. mester Gestá-jának prológsusa: tandi prosaicc*” prológsusa:

Dum olim in Scolari studio Magnis et crebris *tue dilec-* simul essemus et in hystoria *trotionis fatigatus precibus* honeste iana. quam ego cum summo amore *petitioni* denegare non audeo, quia etc. (DARES) . . . *in unum volumen* me iam duduni dictandi opusculum proprio stilo *compilaveram*, pari *promisisse* recolo, eatenus namque voluntate legeremus, *petisti* a me... *tua rogatione moveor*, fraternaue *scripseram*... ita et genealógiám... *dilectione cogor*, ut omnibus fere tibi *ser iber em. P romisi* et enim me destitutus amicis videar, si *super facturum*, sed aliis *negotiis impe-* hoc *tibi satisfacere*, tueque utilitati *ditus* et *tue petitionis* et mee *pro-* prod esse *neglegam*, *feci itaque non missions iam pene* eram oblitus, *invitus*, ut tum tua, tum communi nisi mihi *per litter as tua dilectio* omnium utilitate rationes dictandi debitum *reddere monuisset*. Memor prosaice *ex multorum gestis* in igitur *tue dilectionis* quam vis in ul- *unum corpus coliigerem*, quibus tuis et diversis huius laboriosi seculi disciplinam rudibus et documenta *impeditus sim negotiis, facere* ta- *provecitis* breviter commodeque rnen aggressus sum, que *facere* *traderem*, ut hoc dumtaxat contenu *iussisti et secundum traditiones* opusculo ad aliorum *nenias* vel *di-diversorum* . . . ut ne posteris in *verticula* de cetero non recurre-ultim am generationem oblivioni *rent*. Si quos vero *livor edax* . . . *tradatur. Optimum ergo duxi*, ut *videant*, quod non ratione dicunt, vere et simpliciter tibi scriberem, *set* . . . odio accensi *indecenter* quod legentes possint agnoscere, *proterviunt* . . . Ceterum ne in pro-quomodo res *geste* essent. Et si- *logis scribendis* nichil profuturis tam . . . *facta sua ex falsis fabu-* tempus videamur *atterere, finem* *prefationi* *ponamus* *etc.* (u. o. 53-54 1.) *vestre dilectionis* et *trä-* *te* *mitatis litter e nieas ad aures* *usque venere* (u. o. 58 1.)

Nem kívánunk ennek a megfigyelésnek több értéket tulajdonítani, mint amennyit érdemel. De a többszörös egyezés véletlen alig lehet. Azért közlésével azon eshetőségre akarunk rámutatni, hogy P. mester külföldi tanulmányai során Olaszországban is járhatott. A későbbi stílus-összehasonlító kutatásokban tehát erre a körülményre is tekintettel kell lennünk. Bárhol, Parisban, Olaszországban, vagy itthon használta legyen egyébként, közvetlenül vagy közvetve, HUGÓ 1119-1124 közt írt, prózai írásművek és levelek szerkesztésére adott útmutatását, Gestánk korának vizsgálatánál, ha egyéb adatokkal egybehangzik, e kis adat is korhatá-rozó értékű lehet. A használatból kiment formulákat, elavult mintákat régen is kerülték.

Eljutottunk ezzel Jegyzőnk és műve korának kérdéséhez, mely az évszázados viták másik nagy problémája volt. Míg ezt nem sikerül vég-érvényesen, közmegegyezésre *eldöntenünk*, *P. sigla mögé rejtett* nevé- nek és kilétének kutatása is meddő találgatás marad.

A dinasztikus érzésű királyi jegyző politikai állásfoglalása, a Gestá- ján előmlő korszellem, az ország állapotának és területének, az udvari életnek és kora társadalmi és politikai viszonyainak a honfoglalás korába visszavetített leírása, e viszonyokra alkalmazott latin terminus technikusai, magyar- és idegen eredetű személy- hely- és köznevei, úgy ortográfiai,

mint nyelvtörténeti szempontból száz és száz adatot szolgáltatnak arra, hogy korának kérdését tisztázzuk. Ha mai történelmi, diplomatikai és nyelvtörténeti tudásunk felhasználásával ez adatokból mindenre kiterjedő, lelkiismeretes kutatással a mű korát meghatároztuk, reményünk lehet rá, hogy a fentebb véglegesen megállapított névkezdőbetű segítségével szerzőjének szinte történelmi sphynx-szé lett titokzatos személyére és kilétére is végre világosság derül.

Béla király jegyzőjének történetírói egyéniségét, kvalitását és módszerét, Gestájának irodalmi- és forrásértékét a legújabb történelmi irodalmunkban kitűnő megvilágításba helyezte HÓMAN BÁLINT.¹ A szerzőről mint III. Béla jegyzőjéről beszél, mert főképp MÁTYÁS FLÓRIÁN és PAULER kutatásai alapján korát véglegesen eldöntöttnek véli.²

Legyen szabad még e kérdéshez nekünk is néhány szót szólnunk, mert mint említettük, a kor problémáját nem látjuk még véglegesen tisztázva. I. és IV. Béla korát természetesen mi is kizártnak tartjuk, de hogy II. vagy III. Béla király jegyzője volt-e P. mester, s művét „jó emlékezetű királyának” halála, tehát az 1141. vagy 1196. utáni években írta-e, szerény véleményem szerint még nagyon is kérdéses.

MÁTYÁS FLÓRIÁN-nak és PAULER-nak tulajdonképpen még a két szélsőség, egyrészt a magyar romantikusoknak a lehető legkorábbi időpont, I. Béla kora, másrészt a túlzó szkeptikusoknak, Hunfalvy, Marczali s követőiknek és a német íróknak a legkésőbbi időhatár, IV. Béla kora mellett való állásfoglalása ellen kellett két frontra harcolniok. Arra, hogy II. és III. Béla halála közt eltelt erős félszázad alatt a viszonyokban, a terminus technikusokban, magyar ortográfiában történt-e lényeges változás s a nyelv szembevetően fejlődött-e ez idő alatt, nem fordítottak kellő figyelmet. Azt hisszük, e nagy tudósok kimondott szavának súlya, szuggesztív ereje tartja ez esetben is a kérdéssel a legapróbb részletekig nem nagyon bíbelődő történetíróinkat hatása alatt.

Lássuk már most a gyanúba vett terminus technikusokat: MÁTYÁS FLÓRIÁN II. Béla kora ellen 1. historiai, 2. diplomatikai kifogásokat emel.³ Kifogásai mindössze Jegyzőnk két helyneve: *Galicia* és *Lodomer* (terra *Galicie* cap. IX., in *Galiciám* c. XL, *Galicie* dux c. XI., XII.; civitatem *Lodomer* c. XI. és dux *Lodomeriensis* c. XI.) és két társadalmi viszonybeli terminusa, a főúr, főember értelemben használt *jobbágy* (*iobagionum* c. XL, *yobagyonibus* c. XX., *yobagiones* c. LIL), valamint a nemzetség értelemben vett *genus* (a quo *genus* Saac, Calan, Colsoy, Zemera, Moglout, Thomoy descendit, a *genere*, de *genere* Athile regis descendisse c. VI., XX., LVII.) ellen irányulnak.

A két helynévre megfelel helyettünk PAULER: „Anonymus felfogása tehát egy külön *Vladimir* és egy külön *Halics* hercegségről, oly állapotot tüntet fel, mely csak körülbelül hatvan esztendeig, mintegy 1139-1199-ig felelt meg teljesen a valóságnak,”⁴ Mi is ugyanezen kor elejére helyezzük P. mester Gestá-ját.

Jegyzőnk a lodoméri ruthén és a magyar dux főembereit *principes*, *primates* és három esetben *iobagiones*, *yobagiones* néven említi. Kétségtelenül hiteles, eredetiben fennmaradt XI. és XII. századbéli okleveleink ugyanígy nevezik az ország főurait:

¹ A Szent László-kori Gesta Ungarorum 44-49. 1.

² U. o. 44. 1. jegyzet.

³ M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dorn. II. 270-274. 1

⁴ Századok, 1883. 107. 1.

Gruden 1079-1082. évi, fentemlített oklevele: *primates* tocius pannoniæ.¹

Dávid dux 1090 körüli oklevele: *principes* pannoniæ.²

Acha 1116-1131 közti oklevele: ego Acha uespremensis *ioubagio* non ignobilis.³

A Sár-bíró-féle 1131 körüli bakonybéli ítéletével: interfuerunt *principes* Fonsol scilicet palatinus comes etc.⁴

II. Béla 1137. évi oklevele: testibus nostris *principibus*. .. a regni mei *primatibus* tarn episcopis, quam comitibus; ugyanezen kétségtelenül hiteles pannonhalmi oklevél nevezi *először* (a kifogásolható 1111 és 1113. évi zabori okleveleket nem számítva), miként Jegyzőnk, iΓ-betűs kezdettel Magyarországot „iungariá”-nak.⁵

1146.: huius regni *primates*. . . presentibus nobillimis regni testibus.⁶

1153 (?): M(artirii) archiepiscopi cunctorumque regni *primatum*.⁷

1172: rege Stephano eiusque *primatibus* Conradus predicti regis *ioubagio* regionis Ungarie chisticolis nuntiat salutem.⁸

Vége egy 1171 évi kifogástalan szövegű, de csak 1392 és 1412. évi átiratokból ismert oklevél nevezi ismét *jobbágy* néven a főurakat: interfuere *ioubagiones* Ambodimus banus, comes Laurencius etc.⁹

Teljesen így, főúr értelemben használja a *jobbágy* szót a Szt. László-kori Glesta II. Géza korabeli folytatása: midőn Almos herceg a Bakonyba megy vadászni, Kálmán király „Misitque cum eo duos *ioubagiones* sub pretextu honorandi eum. . . dux. . . simplici animo dixit *ioubagionibus*.”¹⁰

Már most azon körülmény, hogy III. Béla korában nem találjuk meg főurak értelmében a *ioubagiones* kifejezést, ellenben Imre király 1199-1200 évekből való okleveleiben ismét használatba jő, a fenti adatok tanúsága szerint semmit sem bizonyít ellenünk.

Készséggel igazat adunk abban MÁTYÁS FLÓRIÁN-nak, hogy túlnyomó többségben egyháziak számára kiadott XI-XII. századi okleveleink 1186-ig nem ismerik nemzetség jelentésben a „*genus*”, *de genere*” kifejezést, sőt hozzátesszük, hogy még ez az első 1186-iki oklevél is hamis,¹¹ de használja a Szent László-kori Gesta: istos três fratres iúlios fuisse Vazul ducis ex quadam puella „*de genere* Tatum”, és annak II. Géza-korabeli folytatása: Moynolth *de genere* Acus, Tyodor *de genere* Symad.¹² Ugyanitt megtaláljuk Jegyzőnk anachronisztikusnak tartott „*serviens*” szavát: *serviens* comitis Bud.¹³

Mint látjuk, MÁTYÁS FLÓRIÁN sokat emlegetett, döntő kifogásai nem bizonyítanak a II. Béla halála utáni kor ellen. Még ennél is sokkal

¹ Id. h.

² Pannh. Rendt. X. 496.

³ U o. I. 595.

⁴ U. o. VIII. 272.

⁵ U. o. I. 596.

⁶ U. o. I. 597-8

⁷ U. o. I. 602.

⁸ U. o. I. 605.

⁹ SZENTPÉTERY, id. Kritikai jegyzéke, 38. 1. 117. sz., Sopronmegyei Okit. I. 3.; FEJÉR, Cod. Dipl. IL 184., VII 5., 121. V. ö. ERDÉLYI LÁSZLÓ, Anonymus korának társadalmi viszonyai, Történeti Szemle III. 1914. 200-201.

¹⁰ M. FLOR. IL 204. 1.

¹¹ SZENTPÉTERY, id. m. 47 1., 146. sz.

¹² M. FLOR. Fontes IL 158-159. és 214.

¹³ U. o. IL 215. V ö. 1156/1347: „Bors *serviens* Regis” (KNAUZ, Mon Eool. Strig. I. 110?)

könnyebb helyzetben vagyunk PAULER kifogásaival szemben. Már emiatt, hogy midőn IV. Béla kora ellen harcol, észre sem veszi, hogy fontos érvekkel bizonyít II. Béla kora mellett: „Anonymusnál a XII. század első felén túl keletkezett újabb alakulások elő nem fordulnak. Még *Austriát* sem említi, mely 1156-ban lett hercegséggé és teljesen függetlenné Bajorországtól.”¹ „Névtelen jegyzőnk a *Stájerország, Styria* nevet nem használja még”; pedig: „VI. Ottokár 1180-ban Bajorországtól független herceggé lévén, birtokai összességére lassanként a Stájer hercegség nevét kezdé alkalmazni, ámbár egyes részeit még mindig Karinthiának nevezik a XII. század végén”² „Említi – Anonymus – a susdali hercegséget is, melynek külön állami léte és szerepe csak a XII. század elején kezdődik.”³

Talán mondanunk sem kell, hogy PAULER ezen történelmi megállapításai a mi álláspontunk mellett bizonyítanak. Akarata ellenére javunkra intézi el a „*Carinthinorum Moroaensium*”ⁱ sokat vitatott kérdését is. A Rába- és Rábca-vidék meghódításának elbeszélése után (c. L.) mondja Jegyzőnk: „*Sed et Carinthinorum Moroaensium fines crebris incursibus irripuerunt . . . sed regiones eorum possiderunt, et usque in hodiernum diem, adiuuante domino, potenter et pacifíe posteritas eorum detinet.*” Mondatának első része a Szent László-kori Gesta közvetítésével REGINO-ból való: „*Carantanorum Marahensium, ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt.*”⁴ REGINO bizonyára morvákat értett a „*Marahenses*” alatt. MÁTYÁS FLÓRIÁN is azt igyekszik bizonyítani, hogy Jegyzőnk sem érthette ez elnevezést másra, mint a morvákra. PAULER azonban kimutatja, hogy Anonymus nem ismer morvákat, hanem csak cseheket, kiknek legyőzését már korábban elbeszélte (c. XXXV-XXXVII). Rámutat arra is, hogy Jegyzőnk a honfoglalást a leggondosabb stratégiai terv szerint végezteti el Árpáddal és vezéreivel, itt sem lehet tehát elbeszélésében ide-oda ugrálás, hanem csak félreértés. REGINO két népvénéből egyet: *muramelléki karantánt* csinált, kiknek földjét a magyarok „birtokukba vették és maradékuk Isten segítségével *békésen és hatalmasan bírja mind a mai napig*”. Csakhogy II. Géza korában Pettau Frigyes a Muraköz tőszomszédságában elterülő, még pusztá és lakatlan vidéket elfoglalta. Ha PAULER nem is ad, mi feltétlen igazat adunk FEJÉR GYÖRGY-nek, midőn mindebből azt következteti, hogy II. Géza után már nem lehetett mondani, hogy a magyarok a murai karanthánok földjét mind a mai napig bírják békében és hatalmasan.⁵

A Jegyző a ruthén földön Almoshoz csatlakozó kozár-chavar (Ed, Edumen stb.), a vele azonosított, a kievi fejedelmekkel szövetséges fekete kun (uz, tork) és fehér kun (polovc, komán, kun) népet egy gyűjtőnéven

¹ Századok, 1883. 98. I.

² U. o. 99.1. Kiegészítjük PAULER állítását néhány adattal: *Austria* nevet az osztrák oklevelek már 1143-tól kezdve használják: 1143: Liupoldus iunior marchio de *Austria*; 1156: Heinricum ducem *Austrie* . . . Marchiam *Austrie, Austrie* ducatum. (Urkundenbuch des Landes ob der Enns II. 210, 281.). Hazai okleveleink először 1151 körül említik; colloquii causa regis ac tocius regni cum duce *Austrie*. (Pannh. Rendt. I. 600.) 1163-64 körül: cum in *Austriam* timoré fratris percussus abscederem. (Hazai Okmt. VI. 3.) A marchio de *Sti/ra*, de *Stiren, Stirensis, Stiriensis*, terra ducis *Styrensis* helynevek 1155 és 1160 körüli, 1161, 1163, 1164, 1172, 1184. évi stájerországi oklevelekben előfordulnak már (ZAHN. Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I. 366, 419., 423., 429., 445., 449., 516., 597. 1.) v. ö. M. FLOR. 11. 296-297.

³ 1883. 107 I. v. ö. Gesta c. VII. X.

⁴ Mon. Germ. Hist. SS. I. 600.

⁵ Századok 1883. 99-102. 1.

„*cumanus*”-nak nevezi. A Szent László-kori Gesta és XII. századi folytatásai az utóbbiakat – ugyan nem minden esetben – „*chunus*” néven, XIII. századból eredő krónikáink és okleveleink a XIII. század elejétől ismét „*cumanus*” elnevezéssel ismerik. PAULER szerint nagy fényt vet ez Névtelen Jegyzőnk korára *felfelé*. Ezt természetesen úgy kell értenünk, hogy műve a XIII. század elejénél régebb nem lehet. Csakhogy már Komnenosz Elek bizánci császár (1081-1118) leánya, Anna Komnena is *Kouávoi*, néven ismeri a bizánci történelemben 1083-1096, valamint 1109-1114. évek közt szereplő fehér kunokat (palócokat, kománokat).¹ Tudjuk, hogy az első kereszties hadjárat francia lovagjait éppen a fentemlített Elek császár szállította át Konstantinápolyból Kis-Ázsiába. A hadjáratban résztvevő RAIMUNDUS DE AGILES, Puy-i kanonok „História francorum, qui ceperunt Jerusalem” c. művében, tehát egykorú leírásban említi, hogy a Balkánon átvonuló seregeiknek a „Turci, *Cománi*, Husi et Tenaces, *Pincenati* et Bulgari” elől-hátul, jobbra-balra, sok kellemetlenséget okoztak.² Ha itthon nem, hát Parisban is megtanulhatta e népvétet *P.* mester. Hisz a besenyőket is „*Picenati*” néven említi egyszer („*dux eorum Geleoa* [!] minus esset *tenax*.... quia a *Cumanis* et *Picenatis* multas iniurias paterentur” c. XXV.), de Thonuzobát már a „terra *Byssenorum*”-ról vezeti be Taksony korában Magyarországra, (c. LVII.)³

Mellettünk szól PAULER, mikor felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy az egész országot (már t. i. a megfelelő gyepükön belül) oly jól ismerő Névtelen Jegyző „Erdély határaitól *mit sem mond*, lakóit a kunok és besenyők zaklatják, oláhok mellett szláv lakosokról is tud”. „II. Géza korában telepített *szászokat* és a *székelyeket*, kikről 1213-ban szól először oklevél, *nem említi*. Azok a székelyek, kik. . a Kórógy-érnél, Szentes tájékán táborozó Usubuu és Velec-hez csatlakoztak, úgy látszik, Mén-Marótnak alattvalói voltak és nem lehettek az erdélyi székelyek, hanem a bihariak, kik még 1217-ben Biharban egy külön századot, Székelyszázat képeztek...” „Marót nemzetiségét is tudja Jegyzőnk. *Kozár*, kitől Attila volt népei, a székelyek a magyarokhoz pártolnak”, „*et ante exercitum Usubuu in prima acie pugnare ceperint*”. „Ez a második történeti esemény, mely az őshazába, a Dnjeper és Don mentébe vezet vissza, midőn a magyarok még a kozárokkal érintkeztek, a kozárok közül a *kabarok* hozzájuk állottak és a – bíborban született császárnak tanúsága szerint – „*a csatákban előttük jártak*”. „Anonymus a történeti kabarokhoz hasonló székely nevű népet tartja *Attila népeinek*, nem pedig a kunokat és vezéreiket, nem Edét, nem Edemént, az *Aba* nemzetség őseit”.⁴

Csak csodálkozni tudunk rajta, hogy PAULER nagy tudásával az ily ősi emlékeket őrző forrást – mondhatnánk kényszerítő okok nélkül – a XIII. század küszöbére tolja. Pedig Jegyzőnknek DAEES PHKYGIUS művéhez való viszonyából is csak ezt a következtetést vonja le, alaptalanul. Mivel DARES művének irodalmi feldolgozói, franciák, németek,

¹ Bonni-kiad. I. 341, 352, 353, 356, 396, 404.; II. 7, 8, 11, 12, 14, 23, 259, 273, 295, 301, 303.

² MiCxNE, Patr. Lat. 155. k. 593. h., 1. u. o. 595. h. „*Alemannos, et Hungaros et Comanos, aliasque feras gentes.*”

³ V. ö. KOSSÁNYI, Századok, 19-24. 527.; HÓMAN id. m. 66-67., M. FLOR. II. 263-267. és Századok 1883. 107-108.; REGINO prumi, francia, apát Chroniconja „*Pecinaci*” néven ismeri a besenyőket.

⁴ U. o. 1883. 109-110.

angolok, mind a XII. század második felében s a XIII. század elején írtak, szerinte nem valószínű, hogy a Névtelen megelőzte volna őket. DARES művének számos, fentebb felsorolt IX-XII. századi kéziratából mi csak azt következtethetjük, hogy a XII. század közepénél jóval korábban is sűrűn foglalkoztak vele. Említettük, hogy BERTHARDUS FLORIACENSIS már a XI. században feldolgozta leoninusokban írt költeményében. Ráműtöttünk arra is, hogy ha nem is közvetlen, legalább is közvetett hatása BOLOGNAI HUGÓ 1119-1124 közt írt „Ratio dictandi”-ján is felismerhető. P. mester csak úgy olvasgathatta DARES-i párisi iskolázása alatt, a XII. század közepén, mint néhány esztendővel korábban Freisingi Ottó. Szerény iskolai kompilációja pedig irodalmi feldolgozásnak alig tekinthető.

Röviden összefoglaltuk itt MÁTYÁS FLÓRIÁN és PAULER kifogásait. Elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy döntő jelentőségű bizonyítékot II. Béla kora ellen és III. Béla kora mellett nem találtunk köztük.¹

HÓMAN BÁLINT, ki a Gesták XXIV-XXVII. caputjaiban elbeszélte oláh Gelou elleni hadjárat és a vele kapcsolatos erdélyi oláh incolatus sokat vitatott kérdését a Szent László-kori Gesta párhuzamos helyeinek kimutatásával fényesen megoldotta,² III. Béla kora mellett való állásfoglalása védelmében szintén kifogásolja Jegyzőnk néhány terminus technikusát. Korszerűtlennek, a II. Béla halálát követő évekből még korainak véli a „*consilium duels*”, „*turnamentum*” és „*maglster agasonum*” emlegetését.³

A „*consilium duels*” kifejezés az Almos kezébe letett eskü, az úgynevezett vérszerződés 3-ik pontjából való (c. VI.): „ut isti principales persone, qui sua libera voluntate Almus sibi dominum elegerunt, quod ipsi et filii eorum nunquam a *consilio duels* et honore regni omnino privarentur”. Ottó freisingi püspök, ki a II. keresztshaddal 1147-ben keresztülutazott hazánkon, a következő megfigyelést tette: „*Ad curiam regis siti singulis ex prmlatibus sellam secum portantibus conueniunt ac de suae rei publicae statu pertractare et discurrere non neglunt*”.⁴

A csatári bencés-apátságának az admonti Gut-Keled bibliába bejegyzett II. Géza-kori alapítóleveleiben olvassuk: „Xotum sit omnibus... quod rex Bela (II.) inclitus *In conventu Strlgonensi*, ubi filio suo Ladizlao (II.)

¹ L. még néhány megjegyzést M. FLORIANUS II. 284-300. Liber Belae regis notarii cum opere Simonis de Kéza collatus, és PAULER, A magyarok megtelepedéséről. (Századok, 1877. 373-96., 481-499). Magyar nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt. L. 1899. 359-361., 516-17. A magy. nemzet tört. Szt. Istvánig 1900. 203-206., 234-236. Magy. Honfogl. Kútírói 1900. 386-391.

² Id. m. 72-73. 1. KARÁCSONYI JÁNOS Gesták XXIV-XXVII. fejezeteit a Tétény nemzetség érdekében 1295 táján készült betoldásnak, interpolációnak tartja (Turul, 1909. 3-4. 9. Erdélyi Irodalmi Szemle, 19-4. 196-203. Kakuktojás.). Aki csak egyszer is figyelmesen végigolvasta művét, meggyőződhetett róla, hogy Jegyzőnk meglehetősen szőszegény író. A Bibliából, Daresból, Nagy Sándor-mondából (Alexandri Magni liber de proeliis) s egyebünnen összeszedetetett kifejezéseit, frázisait unos-untalan ismétli, mi stílusát modorossá, de fogalmazását könnyen felismerhetővé teszi. (CORRIDES, Vindiciae 32-34; SELIG CASSEL, Magyarische Alterthümer, Berlin, 1848. 43-46; EDUARD RÖSLER, Zur Kritik älterer ungarischer Geschichte, Troppau, 1860. 27. jegyz.; MARCZALI, Egyet. Phil. Közl. 1877. I. 358-366. stb.) Sorba vettem a négy fejezet valamennyi kifejezését és hosszabb frázisát s legtöbbjét legalább 4-5, de sokszor 9-10 más fejezetben is megtaláltam. Interpolációról, utólagos betoldásról tehát szó sem lehet. Azonfelül e fejezetek több sora, mint HÓMAN kimutatta, betűről-betűre a Szent László-kori Gesta-ból való.

³ Id. mű 46.

⁴ Gesta Friderici imp. I. 31. Mon. Germ. Hist. SS. XX. 369. v. ö. GOMBOS F. ALBIN, Középkori krónikások, XV-XVI. 108.

communi regni consilio Boznensem ducatum dedit, in insula abbatie monialium . . . *archiepiscopo* Feliciano *présidente* et ceteris *episcopis presentibus*, scilicet Machario, Saulo, etc. et *curiali comité* Fanczello, Mattheo *comité*... his nichil contradicentibus Bela (II.) rex concessit etc.” Világosabban alig lehetne leírni a királyi székhelyen, a vak király jelenlétében, az esztergomi érsek elnöklete alatt, a püspökök és főurak részvételével megtartott országgyűlést.¹

A Kálmán-korabeli HARTVIK püspök „Vita S. Stephani regis”-ében Szt. Istvánnak Konrád császár ellen való hadikészülődéseit így írja le: „contra quem rex *consultum* (más kódexek szerint: *consilium*) *habens episcoporum* et *principam* ad tuendam pátriám armatos totius Hungarie contraxit”.²

A Gesta XLVI. fejezetében Jegyzőnk a korabeli udvari élet színes rajzát adja: „Naponként vendégeskednek... sorjában ülve és a kobzok és sipok minden zengései és édes hangjai, a hegedősök mindenféle énekeivel zengnek vala előttök. Etelt, italt a vezéreknek és nemeseknek arany edényekben, a szolgáltnak és póroknak ezüst edényekben hordanak vala... Árpád vezér a vele mulató vendégeknek nagy földeket és birtokokat ad vala, mit hallván, sok idegenek tódulnak vala hozzá és vele vigadva mulatnak vala ... s Magyarország minden vitézei a vezér színe előtt paripáikra ülve pajzzsal és lándzsával majd mindennap bajt vivnak vala s más ifjak pogány szokás szerint íjakkal és nyilakkal játszanak vala”. Hiába keressük e leírásban III. Béla bizánci és francia levegővel telített ceremóniás udvarát. Jobban hasonlít Attila PRISCUS RHÉTOR leírta lakomájához, emlékeztet azonban Vak Béla uralkodásának utolsó szakára is, melyet a Szent László-kori Gesta II. Géza-korabeli folytatása röviden így jellemez: „Postquam autem regnum confirmatum 'esset in manu regis Bele, utebatur ex vino *multum*. Cuius aulici consueti erant, ut quidquid in ebrietate regis petebant, habebant. Et post ebrietatem rex recipere non poterat”.³ A „fegyverforgatásban való ügyességüket” már nem úgy mutogatták, mint 926-ban a sanctgalleni táborozáskor, hanem „paripáikra ülve pajzzsal és lándzsával vívták a bajt”, hisz az előkelők már páncélt öltöttek, II. István Karasu mellett vereségekor „iacebantque loricati homines in fluvio, tamquam trunci”.⁴ Freisingi Ottótól, a bizánci íróktól, Kinnamosztól és Nikéasz Choniatesztől is tudjuk ezt. Azért e harci játékot a Parisban tanult *P. mester* „*turnamentum*”-nak nevezi, miként az imént említett, ugyanott iskolázott Ottó püspök egy 1127. évi esemény leírásánál: „illi in civitate manente tyrocinium, quod vulgo nunc *turnementum* dicitur, cum militibus eius extra exercendo” „harcosaikkal fegyverjátékot rendeztek, amelyet most általán lovagtornának neveznek.”⁵

Nehezebb helyzetben vagyunk az utolsó kifogásolt terminussal, a

¹ Magyar Könyvszemle 1892/3. Új folyam I. 14.

² Cap. VIII. 17. §. M. FLOR I. 53.

³ M. FLOR. IL 216.

⁴ U. o. IL 211.

⁵ Gesta Frid. imp. I. 17. Mon. Germ. Hist. SS. XX. 360; GOMBOS F. ALBIN, Id. m. XV-XVI. 90. Chronicon Turonense: Anno 1066. Gaufridus de Pruliaco, qui *Jorneamenta* invenit, apud Andegavum occiditur; Chron. S. Martini Turonense: Anno Henrici Imp. 7. et Philippi regis 6. fuit proditio apud Andegavum, ubi Gaufridus de Pruliaco et alii Barones occisi sunt. Hic Gaufridus de Pruliaco *Torneamenta* invenit; Chron. Montis Sereni: 1175. In exercitio militari, quod vulgo *torneamentum* vocant. (Du CANGE: Glossarium.)

„*magister agasonum*“-mal. Erre nem találunk teljes, a XII. század derekáról való példát. A G-esta XLIV. cap útjában e kifejezés kétféle alakban fordul elő: „Et *agasonibus* suis *magistrum* prefecit quendam Cumanum, virum priideutissimum, nomine Sepel. Et propter Sepel *magistrum agasonum* inibi morantem vocata est insula illa nomine Sepel.” A görög eredetű „*agaso*“-t királyi lovászmester értelemben ismeri már az 1055. évi tihanyi alapítólevél. Az oklevél végén püspökök, országnagyok, comesek signuma mellett találjuk: „Signum Nane *agasonis*.”¹ Szt. László III. dekrétumának 13. §-a is beszél „*regis agazo* -ról 1135-ben Lampért ispán a bozóki monostornak adományozza „*agasones* Korotus et Nemhyu”-t.³ A II. Géza-korabeli Gesta-folytatás 1147. évnél VII. Lajos francia király lovászáat említi: „Borich autem. . . rapuit unum dextrarium regis Lodouici. . . *quidam autem de agasonibus* occurrens ei, \oluit eum tenere”.⁴ A „*magister*” szót is ismerik okleveleink, Gestáink, legendáink a XI. századtól fogva: tanító-, nevelő- és tudós-értelemben is⁵, de együtt a két terminust: „*agaso*“-t és „*magister*“-t nem találjuk. De a keresetnél sokkal régebbi korból sorol fel analog kifejezéseket Du CANGE Glossariuma: *Magister aulae* Imperialis, *Magister officiorum* apud Latinos; *Magister armorum* apud AMMIANUM; *Magister Cubiculariorum* apud Monachum Sangallensem lib. 2. de rebus Caroli Magni cap. IX.; *Magister Pincernarum* dignitas in Regum nosterorum Palatio in Annalibus Francorum anni 781; Chartám Philippi Regis Franc, anni 1065. subscripsit Adam *Pincerna magister*, aliam anno 1075. Erveus *Magister Pincernarum*. Anna Komnena ismer: „*Mai τρομῖλοι*“-t, vagy „*μαιστρομῖλο*“-t (= *magister militum*). S egész középkoron át emlegetik a bizánci írók a „*Μάγιστρος των Βασιλικῶν ὀφφικίων*“-t és a *Παλατιῶν Μάγν<τρος*“-t, a császári udvarmestert. A VIII. századi frank *Formulae Andecavenses* Childebert király negyedik évéből szintén említi a „*Magister militum*” móltóságot.⁶

Akár P. mester kombinálta most már össze a két ismert terminusból francia mintára a „*magister agasonum*“-ot, akár megvolt már nálunk is korábban, ez egy kifejezés miatt nem változtatjuk meg korára vonatkozó nézetünket, ha más erős argumentumokkal még igazolni tudjuk állásfoglalásunkat.

III. Béla korának védői fel szokták még hozni, hogy a királyi Jegyző Gestá-jában III. Béla egyik oklevelében névszerint említett egyént is szerepeltet. A XXXIII. fejezetben olvassuk: „Huba a quo prudens *Zemera* descendit”. Nevezett király 1177. körüli oklevelében viszont a Ssene comes udvarán Caba nevű úr végrendeletét megerősítő uralkodó környezetében találjuk „*Zemere cornes de Simtei*“-t, Szemere semptei ispánt.

¹ ERDÉLYI L., A tihanyi apátis. kritikus oki. 31.

² ZÁVODSZKY, A Szt. István, Szt. László és Kálmán-korabeli törvények, 177. v. ö. Kálmán I. 36.

³ SZENTPÉTERY, Kut. jegyz. 21. I. 59. sz.

⁴ M. FLOR., II. 220.

⁵ 1079-82. Guden oklevelében: Gerardus *magister*; Gellért legendában: Sanctus Adalbertus *magister* noster; fecitque eum ^Gerhardum) filii sui Hemerici ducis *magistrum*; sub manu *magistri* Waltheri constituit. (ENDLICHER, Monumenta Arpadiana, 211, 213, 219); 1146. évi két pannonhalmi oklevélben: Petrus *magister* dncis Ladizlaiés Petrus comes, *magister* Ladizlai ducis. (SZENTPÉTERY, id. m. 72-73. sz.), 1162-ben Suda, 1163-ban Thomas, 1171 és 1172-ben Wydo a *magister capelle* (u. o. 101, 102, 117, 120, 126); 1181-ben Miklós pécsi kanonok *filins* Petri *magistri*. (III. Béla Emlékezete 345.) A II. Géza-kori Gesta-folytatásban, 1147. quoniam *magistri* nostri sic interpretantur (M. FLOR., II. 219.) sib.

⁶ Mon. Germ. Hist. Legum V. Formulae 4.

Megerősíteni látszik ez egybehangzó adatokat a Gesta XXXVII. fejezete, mely szerint „dux Árpád *Hubám* fecit *comitem* Nitriensen et *aliorum castrorum*.” Bizonyára e várak közé tartozott tehát Sempte is, melynek várispánsága Huba utódai közt örökletessé vált. Mindezekhez még a kritikus oklevelet az Anonymusként sokat emlegetett Pál prépost, *királyi nótárius* sajátkezüleg írta: „rege iubente *per mamim Pauli* prepositi et eiusdem *regalis notarii* present! scripto confirmation est et sigillo regali roboratum”. Csakhogy éppen ez dönti halomra a csodálatosképpen összetalálkozó, szinte torlódó adatokat. Az oklevél tulajdonneveinek, magyar hely- és személyneveinek helyesírása a legkevésbé sem emlékeztet Gestánk magyar neveinek következetes ortográfiájára:¹

1177 körül: <i>Farcasio</i> palatino comite, Gesta:	<i>patrem opaforcus</i> ogmand
„ „ Ego Caba	„ <i>Soba, Sobamogera</i> ;
„ „ Edlelmes coniunx mea	„ <i>emesu</i>
„ „ Ssene comitis, Ssubanus comes (Csene, Csobán)	„ <i>Sepel, Sunad, Saac.</i> (Csepel, Csanád, Csák)
„ „ <i>Zemere comes de Simtei</i>	„ <i>genus Zemera, prudens</i> <i>Zemera, castra</i> <i>Stumtey</i> ;
comes <i>baaciensis</i> (bácsi ispán)	„ <i>Casu</i> (Kács) stb.

Valóban az ortográfia nem azonos, de könnyen kaphatjuk erre a választ, hogy Pál csak ezután ment tanulni Parisba s a francia helyesírás hatása alatt megváltoztatta ortográfiáját s Gestájának nevei már ez új mód szerint vannak írva. Ez sem talál. További pályáját III. Béla okleveleiből figyelemmel kísérhetjük: 1178-ban *P. Albensis prepositus, aule regie cancellarius*.² Kezéből kelt azután 1181-ben a főt- említett, híres Spiesz által kiadott oklevél, mely az Anonymus kérdéssel foglalkozó régebbi tudósaink legjavát III. Béla kora s e Pál személye mellé szegődtette. III. Béla ez oklevelében Marcell prépost nevének, Froa asszonynak egy birtokeladását hagyja jóvá. Szó van benne az Írásbeliség elrendeléséről s arról, hogy midőn Froa ügyét régebben a királyi tanácsban tárgyalták, jelen volt Pál királyi nótárius, ki később erdélyi püspök lett: „*Pauli mei notarii, nunc autem episcopi Utrasilvani* ... s a végén: *hoc cyrograplímm factum est a P. Ultrasilvano episcopo* et eiusdem ueritatis testimonio corroboratum.”³ Mint korábban, itt sem nevezi magát *magisier*-nek s ez oklevelének helyesírása is a lehető legélesebszögű ellentétben áll Gestánk – ismételten hangsúlyozzuk – meglehetősen következetes s ez által könnyen fölismerhető ortográfiájával. Csak néhány példát állítunk szembe:

1181: Abazo, Haio	Gesta: <i>Vlcou, Souyou, Heuyou,</i> <i>Puruzlou</i>
„ Froa	„ <i>Zoua, Droua</i>
„ <i>Budrigiensis eubagio</i>	„ <i>Budrug és yobagyonibus</i>
„ <i>Haioude, Caphurde, Buhtu- di, Burgadi, Scuhed, Sopudh</i>	„ <i>Caroldu, Cundu, Beuldu,</i> <i>Bulhadu, Botondu, Zuardu</i>
„ <i>Farcas</i>	„ <i>opaforcus, stb. stb.</i>

¹ Az 1177 körüli oki. legjobb kiadásai: III. Béla Emlékezete 344., PRT. I. 605.

² Tört. Tár, 1898. 339, SZENTPÉTERY, id. m. 42. 1. 129. sz.

³ Legjobb kiadása: III. Béla Emlékezete 345.

Mindezekért, de még azért sem lehetett azonos e Pál Gestánk írójával, P. mesterrel, mert mint már ENGEL KERESZTÉLY bebizonyította, nem érte meg III. Béla halálát, nem írhatott róla, „*hone memorie*”, néhai jó emlékezetűről. Két 1188. évi oklevél választott kalocsai érsekként említi utoljára nevét.¹ Számos hiteles történelmi adat szerint 1189-ben már Adorján ül az erdélyi püspöki székből, a kalocsai érseki méltóságban pedig legalább is 1192-től Sauld találjuk.

Felbomolván így a szépen összehangzó adatok füzére, kétségessé vált az is, hogy Gestánk „*prudens Zemera*”-ja azonos az 1177 körüli *Zemere* semptei ispánnal. Neve nagyon gyakori magyar személynév, mit az is bizonyít, hogy helynévként is megtaláljuk az ország több vidékén. Jegyzőnk szerint Árpád *nyitrai ispán* tette az okos Szemere ösét, Hubát. A XII. század elején (1105-1116 közt) Mózes *nyitrai ispán* -el akarta ragadni a pannonhalmi apátság egyik Vág-melléki, még Szt. István idejében kapott birtokát. Per támadt az ügyből. Gyárfás *nyitrai püspök* tüzesvas-próbára vitte a feleket Esztergomba. Az alperes *nyitrai ispán* nem jelent meg, minek tanúságául két jámbor ember jelentkezett a bíró előtt: Fiúree és *Zemera*. E „*religiosus vir*” legalább is úgy lehet Gestánk „*prudens Zemera*”-ja, mint a fent emlegetett *Zemere* semptei ispán.²

Egy másik saját korában élő, vagy legalább is közemlékezetben lévő embert is szerepeltet Jegyzőnk, *Torda* püspököt: c. XIX. „*Velet cuius progenie Turda episcopus descendit.*” III. Béla korából már úgyszólván hiánytalanul ismerjük püspökeink sorozatát, de köztük *Torda* nevűt hiába keresünk.

E név is helynevekben fennmaradt, II. Béla korától kezdve okleveleinkben gyakran feltűnő, ősi magyar személynév.³ PAULER, mégis, hogy valamiképpen védette korába elhelyezhesse, kénytelen korrumpált névnek minősíteni. Először egy kétséges létezésű váradi püspök, *Valta* vágy *Vasta* nevével igyekszik azonosítani, majd kínos etymologizálással – *Dietrich, Detre, Teodra, Tudra, Turda – Torda* püspököt megteszi *Theodericus dominicanus* perjelnek, kit 1228-ban kun püspöknek neveztek ki.⁴ Pedig csak úgy elfér e *Turda* püspök is egyházi archontológiánknak még a XII. század első felében és derekán is mutatkozó hézagokban, mint az a *Bethlehem* püspök, kit fia révén ismerünk egy 1151 körüli pannonhalmi oklevélből: „*per manus Odonis filii Bethleem episcopi*”. Ha nem csalódunk, némi helyet ő is kérhet az Anonymus-kérdésben, mert feltéve, hogy ezen *Odo – Ódon* azonos a II. Géza által 1153 körül II. Róger szicíliai királyhoz követségbe küldött, s a pannonhalmi apátságnak végrendeletileg birtokokat, könyveket hagyományozó Adalbert nevű főúr fitestvérevel, *Hoclun* préposttal, nőtestvérjük, vagy ennek a végrendeletben szintén hagyományos leánya, *Christina* könnyen azonos lehet a Parisban elhunyt Bethlehem anyjával, *Christianaval*. István, a párisi Szt. Genovéva egyház apátja vigasztaló levelében *Bethlehem* anyját e néven, atyját *L.* siglával jelöli. A *Bethlehem* néven kívül az egyházi pályához és a tudományokhoz való hajlam örökletes lehetett így a családban.⁵

E Bethlenemmel és a vele együtt Parisban tanuló Adorjánnal egy környezetben véli megtalálni legújabbán HÓMAN III. Béla Gesta-író

¹ SZENTPÉTERY, 47-48. 1 147, 148. sz.

² Pannh. Rendt. I 594.

³ Sampson qui erat pater comitum Thomas et *Turda*, M. FLOR., II 214.

⁴ Századok, 1877. 378 l. jegyz.; Magy. Honf. Kutf. 417. 1. jegyz

⁵ Pannh. Rendt. I. 600., 602-3; 219, MIGNE, id. m. 211. k. 334-335. h.

jegyzőjét, P. mestert: „JAKUBOVICH EMIL – írja – legújabbban nyomós érvekkel felfegyverkezve foglal újra állást a *P. dictus magister* régebbi *P. dictus magister*, vagyis *magisternek nevezett P.* értelmezése mellett (Magyar Nyelv, 1925. 27-31. 1.). Tekintettel arra, hogy Anonymus a XII-XIII. század fordulóján élt, azt hiszem, minden eddigi hipotézissel szemben helytállóbb hozzávetés, ha abban a *Petrus magister-hen* keressük személyét, akit 1183-ban a később III. Béla, illetve fiai kancelláriájában működő Adriánnal, Kalánnal (? „Alano magistro”), Róberttel és az 1183-92 közt Adriánnal együtt Parisban járt s ott meghalt Bethlem-mel együtt II. Géza egykori kancellárjának, az első „*cornes capellae*”-nak, Miklós esztergomi érseknek környezetében látunk, mint kanonokot s aki 1202-1204-ig Imre kancellárja, 1204-17-ig győri püspök volt. Ez a *Péter mester 1195 és 1202 közt*, mikor még sem kancellár, sem püspök nem volt, természetesen nevezte magát *Béla király nótáriusának*, ha szolgálatát a kancelláriában *Katapán* kancellár idejében kezdte meg.”¹

Ha Jegyzőnk valóban a XII-XIII. század fordulóján élt és III. Béla király nótáriusa lett volna, alkalmasabb személyben igazán nem kereshetnénk Gesta-írókat, mint e Péter mester, esztergomi prépostban. Hisz a fentiekén kívül még római követjárásairól, sőt levéltári kutatásairól is vannak egykorú okleveles adataink. Szemtanuja, illetve a belga, lüttichi származású Eóbert mesterrel, kit „Anglicus”-nak is neveztek s később székesfehérvári prépost, II. Endre kancellárja (1207-09), veszprémi püspök (1209-1226), sőt esztergomi érsek (1226-1239) is lett, nyilván részese is volt azon csinytevésnek, melyet L. tarvisi mester Rómában, a pápai levéltárban követett el. Ravaszul, mintha valaminek utána akarna nézni, előkérte III. Sándor pápa egyik regestumát s az összefűzött négy levélből a két középsőt kitépte és magával vitte. R. kalocsai prépost és J. mester szegedi főesperes jelentést tettek az esetről III. Ince pápának, át is adták a két kitéptet levelet, mely az ott maradt két levélhez illesztetvén, kitént, hogy egybeillenek, mert az egyiknek végén megkezdett szó folytatódott a másikon. III. Ince 1199-ben megbízta a győri püspököt és a bakonyi (zirici, cisztercita) apátot, hogy eskü alatt hallgassák ki *P. mester esztergomi prépostot* és az „angol” Róbert mestert, kik tudnak az ügyről, sőt talán tettestársak is, hogy kinek panancsára, tanácsával vagy segítségével követett el a bűn. Egyszersmind levélben felkérte a pápa Imre királyt is, hogy nevezettek kihallgatásában legyen segítségére.²

1204-ben Péter mester ugyancsak a bakonyi apáttal együtt Imre király követe volt III. Ince pápánál, János kalocsai érseknek Kalán pécsi püspökkel szemben az esztergomi érseki székre való postulatioja kínos ügyében.³

Péter mestert bizonyára nagy képességei és külföldi magasabb képzettsége tették alkalmassá a római kiküldetésekre. Gesta-író *P. mester*ünket azonban mégsem kereshetjük személyében. Miként elődje, Katapán mester, úgy Péter is 1202-1204-ig tartó kancellársága és székesfehérvári

¹ HOMAN, id. m. 44. 1 jegyz. v. ö. KNAUZ, Mon. Eccl. Strig. I. 128-129. 1. és FEJÉRPATAKY, Királyi kancellária 90, 92-95.

² VARGA DEZSŐ, III. Ince és kora 1893. 348., KOLLÁNYI FERENC, Esztergomi kanonokok 1900. 3., Mon. Rom. Eppatus Vespr. I. 8, KNAUZ, id. m. I. 158., FEJÉR, Cod. Dipl. 11. 356. III 1. 70*72., MIGNE, id. m. 214. k. 494. 502-503. Robert mester származásáról szól Albericus Világkrónikája, I. HÖMAN, id. m. 10. 1. 1227. és 1228. évnél. U. o. PAULER Theodericus kún püspökéről is.

³ MIGNE, 215. köt. 463-64., KNAUZ, id. m. I. 176., PAULER, Magy. nemz. tört. az Árpád-házi kir. alatt, EU 35.

prépostsága idejében oklevelet bizonyára már nem fogalmazott, vagy írt, hanem csak nevét adta a nótáriusai által szerkesztett és letisztított oklevélre: „Datum per manus Petri Albensis prepositi et aule regie cancellarii”.¹ Gestánk latin stílusát vagy magyar ortográfiáját tehát hiába keressük Imre király 1202-1204 közt kelt okleveleiben. De meg kellene találnunk III. Béla utolsó és Imre király első éveinek legalább csak egy oklevelében is, ha ez időben Péter mester csakugyan nótárius volt és személye azonos a Gesta-író P. mesterünkével. Sem Gestánk stílusát, sem magyar szavainak és tulajdonneveinek ortográfiáját nem találjuk azonban meg egyetlen ezen időbeli oklevélben sem. Nem is találhatjuk. Lelkiismeretes, hosszasan nyelvtörténeti tanulmányozás után bátran kimondhatjuk, hogy a Gesta Hungarorum több száz magyar személy-, hely- és közneve félszázaddal korábbi nyelvállapotot mutat, sajátos, de következetes ortográfiája is sok tekintetben megegyezik a II. Béla és II. Géza okleveleiben szórva nyosan előforduló magyar tulajdon- és köznevek írásmódjával.² Nincs terünk és érkezésünk, hogy megfigyelésünket jelen tanulmányunk keretében hosszasan, apró részleteiben igazoljuk, egy következő értekezésünk tárgya lesz ez, néhány változási folyamatra azonban, mely nyelvünkben és ortográfiánkban éppen e félszázad alatt indult meg, rá kívánunk mutatni. E félszázad alatt kezd megindulni rövid magánhangzóink fokozatos nyíltabbá válásának folyamata. Gestánk nyelvtörténeti adataiban még tömegesen és rendszeresen a zártabb rövid magánhangzókat találjuk meg. Bennük a mai *a* még *o*, a mai *o* még *w*, a mai közép *e* még gyakran *u* (ejtsd *ü*): *Tosu* (Tas), *Honos* (Havas), *Zomus* (Szamos), *Zotmar* (Szatmár), *Hongvn* (Hangony), *Opaforcos* (Apafarkas), *Sodamogera* (Csabamagára), *Bolotun* (Balaton), *Zoloucu* (Szalók), *Bocsu* (Baks), stb. *Almus* (Álmos), *Racus* (Rákos), *Budrug* (Bodrog), *Saturholmu* (Sátorhalom), *Buldua* (Boldva), *Aldumas* (Áldomás), *Humusouer* (Omsóér), *Purudou* (Poroszló), *Blundus* (Bolondos), *Surungrad* (Csorongrád), *Musun* (Mosony), *Oluptidma* (Alap-Tolma), stb. *Temus* (Ternes), *Vertus* (Vértes), *Veluc* (Vélek), *Zepus* (Szepes), *Hymusuduor* (Himesudvar), stb. Ugyanezen nyelvi állapotot találjuk a dömösi prépostság 1138. évi, 1329-iki átiratban fennmaradt alapító-levelének több száz hely- és személynevében (KNATJZ, I. 88-97), míg III. Béla, Imre és II. Endre okleveleiben mind sűrűbben akadunk már nyíltabb rövid magánhangzókkal írt adatokra. Gestánk magyar neveiben a mai rövid *ö*-t *w*-nek ejtendő «-val, a mai hosszú *ő*-t *ew*-nek hangzott *eu* diphtongussal, a hosszú *d*-t mindössze talán egy eset kivételével, *ou* diphtongussal találjuk írva: *Gumur* (Gömör), *Curtueltou* (Körtvélytó), *Bung er* (Büngér), *Ecidsu* (Ekülcs), *Edumen* (Edümen), *Ursuur* (Örsur), stb. *Eleud* (Előd), *Emend* (Ernőd), *Erdeuelu* (Erdőei), *Esnde* (Esküllő), *Ferteu* (Fertő), *Tekereu* (Tekerő), stb. *Geuru* (Győr), *Teteuetlen* (Tetőetlen, Tetétlen), *Zecuseu* (Szekcső); *Souyou* (Sójó, Sajó), *Heuyon* (Hévjó, Hőjő), *Couroug* (Kórógy), *Miscoucy* (Miskóc, Miskolc), *Zoloucu* (Szalók), *Nougrad*, (Nógrád), *Ousad* (Ócsád). A monphton-gizálódásra a legelső példát II. Géza egy 1157-58 körüli-oklevelében leljük, gyakoribbá lesz III. Béla okleveleiben és a XIII. század elején.³

¹ Feltűnő, hogy míg Katapán mester csaknem mindig kitéti *magister* címét a kancellársága alatt kelt oklevelekben, még egri püspök korában is, Péter és később Róbert nem használja azt egyetlen esetben sem kancellár korában, I. SZENTPÉTERY id. m. 49-54. 6.0, 66-K7. 72-77. 1.

² Magyar Nyelv, 1925. XXI. 31. JAKUBOVICH EMIL, Adalékok; u. o. 1925. 208. PAIS DEZSŐ, HÓMAN id. művének ismertetése.

³ Magyar Nyelv, 1923. XIX. 82. JAKUBOVICH, A tihanyi alapítólevél olvasásához.

Gestánkban az olyan magyar tulajdon- és köznevek, melyek később, mint mássalhangzóval végződő egytagúak jelentkeznek, majd mindig *u* véghangzós kéttagúak, ez *u* véghangzó megmarad az összetett szavak előtagjának végén is. Egy- vagy többtagú szavai végén két mássalhangzó, vagy mássalhangzótorlódás után minden egyes esetben megtaláljuk az *u* (ü) véghangzót: *Lelu* (Léi), *Tosu*, *Thosu* (Tas), *Etu* (Et), *Edu* (Ed), *Casu* (Kacs), *Saru* (Sár), *Turu* (Túr), *Buduuar* (Budvár), *Saruuar* (Sárvár), *Vrsuuru* (Orsur), *Hetumoger* (Hét magyar), *Menumorout* (Ménmarót), *Zeguholmu* (Szeghalom), *Zenuholmu* (Szinhalom), *Zecuseu* (Szekcső) stb. *Almu* (Álom), *Bocsa* (Baks), *Borsit* (Bors), *Cunclu* (Kündü, Kende), *Hungu* (Ung), *Oundu* (Ond), *Dentumoger* (Dentmagyar), *Surcusar* (Soroksár), *Beuldu* (Böid), *Bodoctu* (Bodajk), *Ecidsu* (Ekülcs), *Loponsu* (Lapincs), *Saroltu* (Sáralt), *Zeremsu* (Szerencs), *Zoholsu* (Szabolcs), *Zerélmü* (szerelem). Idegenyelvű egytagú szavak után Jegyzőnk nem tesz ki véghangzót: *Wag*, *Glad*, *Nougrad*, *Surungrad*, *Gron* (G-aran). Kivétel csak a véghangzó előtt két mássalhangzós: *burgii* (burg, vár): *Ecilhurgu* (XLVII. c), *Elcihurgu* (L. c). Oly tökéletes rendszerességgel, mint Gestánkban, csak a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelében találjuk meg a véghangzókat. A XII. század elejétől kezdve megindul a véghangzók lekopásának folyamata, némelyik századvégi oklevélben már egyetlen véghangzós magyar nevet sem találunk.

Csaknem kizárólagos sajátossága Jegyzőnk nyelvének, hogy a magyar *-d* deminutív képzőhöz is rendszeresen *u* véghangzót csatol. E képzőt XI. századi okleveleinkben kivétel nélkül *-i* véghangzóval (*-di*) találjuk. Véghangzójának lekopása a XII. század első felében indul meg, rohamosan halad a század második felében, a század legvégén és a XIII. század elején a véghangzós alakok már csak a legritkább esetben fordulnak elő. A képző *-u* véghangzós változatát Gestánkon kívül csak egy-két XII. századi oklevélben és néhány esettel a Váradi Registrumban (1208-1235) találjuk meg. E képzővel alkotott személy- és helynevei: *Botond* és *Bontondu*, *Garoldu*, *Sarolt* és *Saroltu*, *Árpad*, *Ehud*, *Ound* és *Oundu*, *Ousad* és *Ousadu*, *Sunad*, *Ogmand*, *Zuarcl* és *Zuardu*, *Eudu*, *Beuldu*, *Borsod*, *Bulhadu*, *Emeud*, *Gyoyg* (Diód), *Ohad*, *Pakoztu* (Pákozdt), *Varod*. A magyar *-nek* ragot mindig a képző teljes alakjához ragasztja: *Eleudunec*, *Eudunec*, *Oundunec*, *Ousadanec* (y. ö. még: *Bungerneec*, *Edumeneec*, *Tosunec* és *Usubunec*).¹

Gestánk magyar neveinek legjellemzőbb helyesírási sajátosságai: a *cs* hangot egyetlen eset kivételével (*zerenche*) *s* betűvel írja: *Saac* (Csák), *Sepel* (Csepel), *Sunad* (Csanád), *Seztüreg* (Cseztreg), *Sohamogera*, *Surungrad*, *Borons* (Barancs), *Bidsuu* (Bulcsú), *Casu* (Kacs), *Gemelsen* (Gyümölcsény), *Muncas* (Munkács), *Tulsuoa* (Tolcsva), *Vgosa* (Ugocsa), *Zeremsu* (Szerencs) és *Zoholsu* (Szabolcs). A *cs* hang jelölésére szolgáló *s* betűt a XII. század folyamán csaknem teljesen kiszorítja a hangnak *ch-yal* való írása.²

A *c* hangot Jegyzőnk a szó közepén – *ce*, ritkán *c* vagy *z*, szó végén – *cy* betűkkel jelöli: *Topuluca*, (Tapolca), *Rabucea* (Rábca), *Uereuecca* (hibás: *Uereucea* helyett, Verőce), *Ecilburgu*, *Guncil*, *Wacil*, *de Wa^hil* is, *Tureol* (Tarcál); *Miscoucz*, *Lobom/*, (Labore), *Colgouq*, (Galgóc), *Lucy* (Luc, tiszaluci rév.) és *Racy* (Rác), *Scereducy* (Szeredüc). Ezen következetes és pontos jelölések helyett a XII. század végéről való

¹ Magyar Nyelv, 1924. XX. 10-18.

² 1923. XIX. 81. jegyz.

okleveleinkben legtöbbször az egyszerű c-t találjuk. Az *sz* hangot a szó elején és közepén *z-vel*, egy-két esetben *sc-vel* írja: ifemera, sérelmes, Perelmu, iTerep, Cornus, *Zoua*. (Száva); Be^prem (Veszprém), Mees, Patuh (Pásztó), Purulou; \$eery (Szer), Scereducy, Tysria és Thisria (Tisza). Az *ny* hangot *n-nel*, a *gy* hangot *g-vel* írja Gestánk. E jelölések nem korhatározók, e hangokat a XIII., sőt a XIV. században is így, e betűjelölésekkel adták vissza.

Mindezt egybefoglalva, ha Gestánk nyelvtörténeti adatait, nyelvi sajátosságait a magyar nyelvtörténeti fejlődésbe beállítjuk, azok együtt, tömegesen és rendszeresen egy bizonyos nyelvfejlődési fokot mutatnak, még pedig oly fejlődési fokot, mely élesen, szemmel láthatólag elüt a XII. századvégi és XIII. század-eleji nyelvállapottól. P. mester *Gesta Hungarorum-a* a Halotti Beszéd-nél félszázaddal régiebb, legbecesebb és legterjedelmesebb XII. századi nyelvemlékünk.

Ezen nyelvtörténeti megállapításainknak azonban az itt helyet nem találó, hosszadalmas, a XII. század derekáról és a XII-XIII. századok fordulójáról vett, egymással szembeállított, ellenőrző oklevélbeli adataink felsorolása nélkül – elismerjük – nincs teljes bizonyító erejük. Elfogadják talán nyelvészeink, de történetíróinkat alig győzik meg. Fogadjuk el egyelőre tehát csak feltételesen, hogy P. mester a XII. század közepén élt, II. Béla jegyzője volt és Gestá-ját „jóemlékeztű” királya halála után, az 1140-es években írta. Párisi iskolázása, hová akár mint „adolescens”, akár mint egyházi javadalmas, talán „praepositus”, – mint 1183 után Bethlehem és Adorján, – ment, ez esetben a XII. század 20-as, 30-as éveire esik. A „*P. dictus magister*”-féle akkoriban divatba jött szerkezet ezt megengedi. Darest is olvashatta már ekkor, mint Freisingi Ottó. Barátjának megígéri, hogy a Daresből és egyéb auktorokból összeszedett iskolai compilatiója mintájára megírja a magyarok történetét is. Joggal következteti PAULER, hogy barátja külföldi ember volt, mert meg kellett neki magyaráznia, hogy a „*somnium*” magyarul – „in lingua hungarica”, nem mint krónikáink mondják, „in lingua nostra” *almu* (álom c. III.), „*amabilis*” pedig Árpád és népe nyelvén – interpretatur *in lingua eorum, zerelmes* (szerelmes, c. XVII.). Abból is következtethető ez, mert később barátjának megküldött műve itthon az egész középkoron át ismeretlen maradt.¹ Sőt, mivel 1665-ben az ambrasi várból Bécsbe került kódexe PANSÁ GASPÁE „*Iter ex Germaniae finibus in Galliam susceptum*” c. 1610-ből való franciaországi útleírásának kéziratával volt egybekötve,² talán az is valószínűnek látszik, hogy PANSÁ hozta magával a kódexet Franciaországból, s így barátja francia volt. Parisból, ha UGO BONONIENSIS „*Rationes dictandi*”-jának használatából ezt következtetnünk szabad, Bolognába ment jogi stúdiumokra, s csak azután tért haza.

Itthon II. Béla király fogadta udvarába s nótáriusa lett. Még pedig, úgy látszik, uralkodásának első éveiben, mert 1135-1138-ig már ismerjük II. Béla nótáriusait: 1135 ben egy Gotselmus nevű, azután pedig éveken át Johannes filius Woth, vagy ami egyre megy, a II. Géza-kori *Gesta* folytatás szerint: „*filius Otthonis*” szerepel nótáriusa gyanánt. Vele egyidőben László herceg káplánja, Egyed is ír okleveleket.³

¹ Magyar Honf. Kútf. 390.

² CORNIDES, Viadiciae 4.

³ M. FLOR, II. 215. A bozói monostor 1135. évi alapítóleveleit író Johannes filius Tybus fentivel egy személy lehet, csak a többszörös átírás korrumpálhatta atyja nevét. (V. ö. SZENTPÉTERY, id. m. 21-23. l. 59., 60., 61., 62., 63., 66. sz.)

Jegyzőnk, miként ez történni szokott, később nyilván nagyobb egyházi javadalmat kapott, s mint Gestája prologusában mondja: „más bajoktól gátolva barátja kérelméről és saját Ígéretéről már csaknem megfeledezett.” Közben Vak Béla 1141-ben elhunyt s II. Géza került a trónra. 1147-ben megindult a második keresztes hadjárat. Először III. Konrád császár vonult keresztül az országon, vele volt a krónikaíró Ottó freisingi püspök is. „De a császár Magyarországon nem úgy jelenék meg, mint Krisztus zarándoka, hanem inkább zsarnoki és rabló dühösséget gyakorla”: *„Hungarie veró non Christi peregrinus app áruít, in qua non pacem, sed potius iram tiranni et predonis exercuit. Nam petitionis simulatione inventa, aditum, a regno Hungarie pecuniam non modicam extorsit, ita ut nulla mater ecclesia sive monasterium totius Hungarie remaneret, de quo pecunia non extraheretur et peregrinanti Cesari pre timoré non offeretur”* írja átvonulásáról keserűen a Szent László-kori Gesta II. Géza-korabeli folytatása.¹

Nem sokkal utána VII. Lajos „egregius rex Francorum” jött s „venerabiliter, et ut decet Christi peregrinum a rege Geycha honorabiliter susceptus est”.

„A második kereszteshadjárat alkalmával Magyarországon keresztülhaladó VII. Lajos francia király kíséretének egyik tagja, ODO DE DEOGILO, a hadjárat történetében érdekes leírását adja a XII. századi Magyarországnak, – írja HÓMAN -- különösen a Dunántúl déli részének. Elbeszélése személyes tapasztalatokon alapuló, minden írott forrástól független eredeti munka. Van azonban egy *bennünket* közelebbről érdeklő mondata: „*Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula Julii Caesaris extiere*” }

Már MARCZALI³ kiemelte, hogy ez a külföldön ismeretlen megállapítás mindenesetre a régi krónika „*pascua Romanorum*”-ával függ össze. A krónika közvetlen használata ellen szól Julius Caesar említése és az a körülmény, hogy Odo-nál egyéb nyomát nem találjuk a magyar forrás használatának. Odo-nak – úgy látszik – feltűnt a sok legelő és rét s midőn ezt a megfigyelését *valamelyik literátus magyar pappal közölte*, ettől kapta a *rómaiak legelőjére* vonatkozó szóbeli tudósítást.⁴

Aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy II. Géza kedves vendégének, a francia királynak történetírója mellé tolmácsul francia iskola-zottságu P. mesterünket adta. Könnyen ezen gondolatra juthatunk, ha Gestájának IX. fejezetéből a következő szavakat olvassuk: „Et laudabant eis terram Pannoniæ ultra modum esse bonam. . . . Quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac *pastores Romanorum*. Quia post mortem Athile regis terram Pannoniæ *Romani dicebant pascua esse*, eo quod greges eorum in terra Pannoniæ *pascabantur*. Et iure terra Pannoniæ *pascua Romanorum esse decibatur*, nam et modo Romani *pascuntur de bonis Hungarie*. *Quid plura?* SZABÓ KÁROLY az utolsó mondatokat így fordítja: „Pannónia földjét a rómaiak legelőknek nevezik vala, mivelhogy nyájaik Pannónia földjén legelnek vala. És méltán nevezik vala Pannónia földjét rómaiak legelőjének, mert most is rómaiak liznak Magyarországi javaiból. De hagyján!” Nekünk jobban megfelel az utolsó mondás szó szerinti fordítása: „*Mi többet?*” Még csak annyit, hogy Bezprém elfogla-

¹ M. FLOR., II. 218-219.

² Mon. Germ. Hist. SS. XXVI. 62. V. ö. MOLINIER: Les sources II. 300. 1.

³ Magy. Tört. Kútató az Árpádok korában Bp. 1880. 61. 1.

⁴ HÓMAN, id, m 33.

lásának leírásánál, a XLVIII-ik fejezetben megmondja, kiket ért *idézetiünk második felében* rómaiak alatt: „Reliqui vero Romanorum videntes audatiam Hungarorum, dimisso castro Bezprem, fuga lapsi sunt, et pro remedio vite in terram *Theotonicorum* properauerunt”.

A magyar egyházaknak s így talán beneficiumának is 1147-ben a németek által történt megszarolása bizonyára elkeserítette, de ha nem is éppen ODO DE DEOGILO hozta, francia földről megkapta barátjának, kivel „olim”, „reges régen” „in Scolari studio” együtt tanult, sürgető levelét. Megemlékezően azért régi Ígéretéről, „noha e munkás világ sok mindenféle baja gátol is, hozzáfogok megtenni, mit tennem parancsoltál s a különböző történetírók hagyományai szerint Isten kegyelmének segítségével, azon jó szándékból, hogy a maradéknál utolsó Íziglen feledségbe ne menjen, legjobbnak gondolám neked igazán és egyszerűen megírom, hogy az olvasók megérthessék, mik miként történtek”.

HÓMAN BÁLINT megállapítja, hogy Gestá-jának főforrása, melyet a maga egyéni írói művéhez csak *keretül* használt föl, a Szent László-kori *Gesta Ungarorum* és annak *II István-kori folytatása* volt. Utolsó adata, melyet ebből merit, az 1127. évből való. Tehát az 1152-ig vitt, II. Géza-kori *Gesta*-folytatást már nem ismerte.¹ Azt hisszük, nem csalódunk, ha Gestá-jában *Álmos fejedelem* szereplésének túlságos előtérbe tolásával, „jóemlékü” királyának atyját, *Álmos herceget* akarta megdicsőíteni. Álmos fejedelem vezértársainak szájába adott eskü, a vérszerződés pontjaiban (c. VI.) számos korhatározó célzatosságot látunk: „Az eskü első pontja így vala: hogy míg éltek tart, mind maguknak, mind maradékaiknak is *vezérok mindig Álmos nemzetségéből való legyen*. II. István élte utolsó éveiben nőtestvére fiát, *Satut* akarta utódjává tenni. Majd rövidebb azután „*Bors verő comes et Iwan inani spe ducti a traditoribus in regem electi sunt.*”¹ Még II. Béla trónja is gyakran megingott *Borics* és pártja fondorlataitól. Az *aradi véres gyűlés* és a sajóparti *vérengző ítélkezés* sanctionálása az eskü negyedik pontja: „*hogyha valaki utódaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen és meghasonlást mivelne a vezér és rokonai között (Kálmán kir. és Álmos hg.), a vétkesek vére ontassék*, miképp az ő vérök omlott az esküben, melyet *Álmos* vezérnek tettek”. Mindezt és a kunok erős szerepeltetését nehéz III. Béla korára vonatkoztatni.

Ki volt már most *P. mester* – II. Béla király jegyzője? Két jelölünk van, mind a kettő *Péter* nevű, sőt talán a kettő egy *személy*. Elsősorban, FEJÉR GYÖRGGYEL együtt, azon *Péter* nevű főpapra gondolunk, kit II. Béla 1134-ben II. Lothár német császárhoz küldött követségbe, sok más kincsel együtt – ez tűnt fel legjobban – *két díszes szer számozású, aranyosnyergű, fehér lovat* vivén ajándékba a császárnak, miként *P. mester* Gestá-jában a kievi és susudali, majd a lodoméri ruthén herceg kedveskedik *Almosnak*, s Árpád küld követei által Salánnak: „*Bex Pannoniorum coecus episcopus Albae civitatis, nomine PETRUM ad imperatorem magnis cum muneribus, et ut iniurias a Polonico duce sibi illatas coram audientia imperatoris eiusque principum proclamaret, miserat... Dona autem Ungarorum, imperatori oblata, haec sunt: duo albi equi decenter fallerati, quorum sellae 26 Marcas auri in se continebant et alia quamplurima. Praedictus ergo Petrus, Albae civitatis episcopus, optata legatione*

¹ HÓMAN, id. m. 45., 49., 75.1.

² M. FLOR., IL 212-

potitus, insuper ab imperatore ac ab eius contectali multis muneribus preciosis donatus, laetus repatriavit.”¹

A cseh krónikás fehérvári püspöknek nézi *Pétert*. FEJÉR GYÖRGY székesfehérvári *prépostnak* véli, mert később is a fehérvári prépostok voltak többnyire a királyi jegyzők.² PAULER, *Péter* veszprémi püspökkel azonosítja.³ Lehet, hogy egy személy *Péter* (ó-)budai préposttal, KATONA ISTVÁN Anonymus jelöltjével, ki 1124-ben II. István jegyzője volt. A garamszentbenedeki apátság hamis átíróleveleiben szerepel ugyan, de a hamisító nagyon ügyesen egykorú oklevelekből szedezte ki hamisítványa személyeit: érsekeket, püspököket és comeseket. Mind, egytől-egyig megtalálhatók egykorú eredeti okleveleinkben, vagy a Gesta II. István-kori folytatásában. Tehát *Péter* budai prépost is bizonyára történeti személy.⁴

P. mester Gestája nagyon jól ismeri Ó-Budát. Leírja a XLVI. fejezetben az aquincumi polgári város (de nem a ma is látható külváros, kabanák) romjait, mint Attila király palotáit: „megnézek mind a királyi palotákat, némelyeket földig rontva, némelyeket nem, és szerfölött bámulják vala mindazon kőépületeket.” „S ugyanazon helyen ada földet – Árpád vezér – *Kundunek, Kurzán atyjának*, Athila király városától Százhalomig és Diódig, és fiának ada egy várat . . . *Kurzán* azután azon várat tulajdon nevére nevezette, mely név mai napig sem ment feledségbe.” O Budán még a XIV. században is tudták, hol állott Árpád honfoglalás előtti vezértársának, *KovQ6av7g-nak* vára.⁵ Tudja, hová temették Árpád vezért, „egy kis patak forrása fölött, mely kömederben folyik alá Atthila király városába, holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Albának, (Fejéregyháznak) neveznek, boldog Szűz Mária tiszteletére”. (LII. fej.). Lehet, hogy ezen *Péter* ó-budai prépost később II. Béla jegyzője lett s éppen nem valószínűtlen, hogy a fentivel egy személy, a követségét és prépostsági székhelyét 1147-1152 közt irt Gestájában megörökítő: PETRUS DICTUS MAGISTER.

¹ Continuatio COSMAE PRAGENSIS Chron. Boemorum: Mon. Germ. Hist. SS. IX. 139. 1134 évnél; v. ö. *Gesta* c. X. mille equos cum sellis et frenis more ruthe-nico ornatis; c. XL: centum marcas auri cocti (mily ismerős multa pecuniaria XI. századi okleveleinkből!)... CCC equos cum sellis et frenis . . . c. XIV. Tunc dux Arpad inito consilio eodem modo *misit nuncios suos* ad Salanum ducem et *misit ei XII. albos equos* ... Et missi sunt in legatione *ilia de nobilioribus personis*: Oundu pater Ethe et alter Ketel pater Oluptulmae (!) . . . c. XXXVIII. *eosdem legates* duci Salano remandaverunt . . . *misimus XII. albos equos* etc. v. ö. c. XVI. Dux Salanus visis *muneribus* et audita *legatione* . . . *letior factus est* . . . Ound et Ketel accepta licentia a Salano . . . *repatriare* ceperunt . . . *legatos Salani ducis diuersis muneribus* ditatos *repatriare* dimisit etc.

² Tudományos Gyűjtemény 1828. VI. 98-9. 1.

³ Magyar nemzet története, I. g 243-44. 1.

⁴ SZENTPÉTERY id. m. 20. 1. 54. sz. V. ö. 19. 1. 51. sz. PRT I. 595. M. FLOR. II. 205. 214. Magnóid = Moynolt; Magy. Könyvszemle 1900. 3 t., KNAUZ, id. m. I. 81., 85-86. 1. KATONA, Hist. Crit. prim. Hung. Ducum 16.

⁵ V. ö. Magy. Honf. Kútf. 106, 400 1. 2. jegyzl., 447.1. 2. jegyz. Utolsó emléke 1485-ben merül fel: „vineam suam *Korczan* vocatam in promontorio Ciuitatis Veteris Budensis.” (Magyar Nemz. Múzeum It.) – V. ö. még II. István 1124. évi átíró okleveléről: FEJÉRPATAKY, Oklevelek II István király korából 29-45; Király kanczellária 89. Az óbudai prépostságról M. FLOR. II. 141-142. KARÁCSONYI JÁNOS, Századok 1897, 291. Királyi várak Ó-Budán: Budapest régiségei III. 1 46. GÖMÖRI-HAVAS SÁNDOR. Árpád sírjának irodalma: Árpád és az Árpádok díszmü, SZENDREI JÁNOS, Árpád sírja 147-160, 358-360. CSÁNKI, Magyarország. történelmi földrajza I.